

**STRATEGIA ROZWOJU
GMINY SANOK
na lata 2007-2015**

SPIS TREŚCI:

I. Wstęp.....	4
II. Powiązanie strategii z NPR (na lata 2007-2013).....	5
II.1. Założenia NPR.....	5
II.2. Spójność i zależność celów i priorytetów strategii z NPR.....	6
II.2.1. Gospodarka.....	6
II.2.2. Kapitał Ludzki.....	6
II.2.3. Gospodarka przestrzeni i zasobami środowiska.....	7
II.2.4. Rozwój obszarów wiejskich.....	8
II.2.5. Ochrona zdrowia.....	10
III. Charakterystyka obszaru objętego strategią.....	10
III.1. Położenie, powierzchnia i ludność Gminy Sanok.....	11
III.2 Uwarunkowania przyrodnicze i środowiskowe.....	14
III.2.1. Morfologia terenu.....	14
III.2.2. Klimat.....	14
III.2.3. Walory krajobrazowe.....	14
III.2.4. Zasoby wodne.....	15
Wody powierzchniowe.....	15
Wody gruntowe.....	15
III.2.5. Zasoby naturalne.....	16
Ropa naftowa i gaz ziemny.....	16
Piaskowce.....	16
Skały krzemionkowe.....	16
Iły.....	16
Lesistość.....	17
III.2.6. Zanieczyszczenie środowiska.....	18
III.3. Historia.....	20
III.4. Kultura.....	22
III.6. Turystyka.....	24
III.7.1. Demografia.....	31
III.7.1. Rynek pracy i bezrobocie.....	32
II.2.2. Gospodarka.....	35
II.2.2.1. Sektor przedsiębiorstw.....	35
II.2.2.2. Rolnictwo.....	37
II.2.2.3. Infrastruktura turystyczna.....	39
II.2.3. Stan rozwoju infrastruktury wiejskiej.....	43
II.2.3.1. Infrastruktura społeczna.....	43
II.2.3.1.1. Ochrona zdrowia i opieka społeczna.....	43
II.2.3.1.2. Edukacja i kultura.....	45
II.2.3.1.3. Sport i rekreacja.....	46
II.2.3.1.5. Bezpieczeństwo publiczne.....	47
II.2.3.2. Infrastruktura techniczna.....	48
II.2.3.2.1. Infrastruktura drogowa i komunikacyjna.....	48
II.2.3.2.2. Zaopatrzenie w energię i gaz.....	49
II.2.3.2.3. Gospodarka wodno – ściekowa.....	50
IV. Analiza SWOT obszaru objętego strategią.....	52
V. Cele strategiczne.....	62
V.1 Tematy wiodące i cele strategiczne.....	62
VI. Zarządzanie realizacją strategii.....	78

I. Wstęp

Strategia odpowiada na potrzebę kompleksowego i długofalowego podejścia do rozwoju gminy w szybko zmieniającym się i coraz bardziej konkurencyjnym otoczeniu. Planowanie strategiczne nie daje gwarancji sukcesu, ale znacznie zwiększa jego prawdopodobieństwo.

Strategia rozwoju gminy jest dokumentem uchwalanym przez Radę Gminy w celu określenia najważniejszych zamierzeń, osiąganym wspólnym wysiłkiem władz samorządowych, mieszkańców i podmiotów gospodarczych. Narzędziem realizacji strategii są głównie publiczne środki finansowe. Większość zamierzeń ambitnych gmin wykracza jednak poza ich możliwości budżetowe. Dlatego możliwe i konieczne jest stosowanie takich metod działania, jak: przedsięwzięcia publiczno-prywatne, współpraca międzygminna, pozyskiwanie środków pozabudżetowych, zlecenie zadań publicznych organizacjom społecznym, interwencyjne działania rządu, władz regionalnych i powiatowych. We współczesnym świecie gminy i miasta osiągają sukces dzięki umiejętnemu łączeniu elementów konkurencji i współpracy, rynku i polityki, wspierania najbardziej efektywnych i pomocy nieprzystosowanym. Oznacza to, że samorząd gminy nie jest jedynym i wyłącznym podmiotem strategii rozwoju, choć ponosi odpowiedzialność za jej sformułowanie i uchwalenie.

Strategia ta jest scenariuszem przyszłości, do której dążą władze samorządowe oraz społeczność lokalna. Dokument ten składa się z części stanowiącej diagnozę stanu gminy, na podstawie której zostały zaplanowane rozwiązania i przedsięwzięcia rozwojowe przewidziane do zrealizowania w latach 2007 – 2015. Podsumowania diagnozy dokonano za pomocą analizy SWOT. W kolejnej części opracowania określone zostały perspektywy rozwoju społeczno – gospodarczego oraz strategiczny program.

II. Powiązanie strategii z NPR (na lata 2007-2013)

Strategia Gminy Sanok oraz cele w niej określone, w skali i zagadnieniach merytorycznych odpowiadających takiej jednostce administracyjnej, są pośrednio pochodną celów i założeń, zawartych w Narodowym Planie Rozwoju na lata 2007-2013.

II.1. Założenia NPR

Polska należy do najbiedniejszych państw rozszerzonej Unii Europejskiej. Cechy strukturalne polskiej gospodarki są generalnie niekorzystne, a położenie geograficzne ma charakter peryferyjny.

Dla neutralizacji istniejących problemów należy opracować i realizować staranną i nowoczesną politykę rozwojową, która pozwoli na zmniejszenie dystansu do bogatszych państw Unii Europejskiej. Polityka ta powinna wykorzystywać te cechy polskiej gospodarki i społeczeństwa, które stanowią źródło przewagi komparatywnej naszego kraju. Zaliczyć do nich należy relatywnie młodą i coraz lepiej wykształconą siłę roboczą, dobre perspektywy rozwoju przedsiębiorczości, doceniany w świecie potencjał naukowy i kulturowy coraz bardziej przyjazną przedsiębiorcom sferę prawną, relatywnie duży i rozwojowy rynek.

Narodowy Plan Rozwoju (NPR) jest nadrzędnym planem społeczno-gospodarczym, który uwzględnia strategię rozwoju: strategię regionalną, najważniejsze strategię sektorowe (rolnictwo, energetyka, mieszkalnictwo, komunikacja /transport/) oraz strategię horyzontalną (jak np. edukacja, B+R, innowacje, ochrona środowiska).

NPR uwzględnia konstytucyjną zasadę zrównoważonego rozwoju, co w szczególności wymaga, w odniesieniu do konkretnych programów i przedsięwzięć w nim przewidzianych, ograniczenia do niezbędnego minimum kosztów środowiskowych, a zwłaszcza zapewnienia perspektywicznej ochrony zasobów środowiska i przyrody, bez ograniczania możliwości rozwoju dla przyszłych generacji.

Członkostwo Polski w Unii Europejskiej stwarza szansę istotnej poprawy pozycji konkurencyjnej polskiej gospodarki i przyspieszenia rozwoju społeczno-ekonomicznego, jednak niezbędnym tego warunkiem jest rozwinięcie nowoczesnego programowania tego rozwoju.

II.2. Spójność i zależność celów i priorytetów strategii z NPR

II.2.1. Gospodarka

Istotnym obszarem horyzontalnej polityki strukturalnej państwa, która znajduje odzwierciedlenie w działaniach podjętych w ramach realizacji założeń strategii na terenie gminy, jest zapewnienie podmiotom gospodarczym, zwłaszcza małym i średnim, dostępu do kapitału pieniężnego. Działające w naszym kraju banki i instytucje finansowe odwrócone są od tych przedsiębiorstw i koncentrują się na obsłudze skarbu państwa i długu publicznego. Brak dostępu do kapitału stał się w konsekwencji silną barierą rozwoju przedsiębiorczości. Polityka państwa, z której skorzystają beneficjenci strategii, ma prowadzić do usunięcia tej bariery, czemu może służyć efektywne wykorzystanie środków funduszy strukturalnych dla rozwijania różnych form pośrednictwa finansowego, przede wszystkim jednak tych zorientowanych na społeczności lokalne i regiony.

Zakorzenione lokalnie i regionalnie różne instytucje pośrednictwa finansowego powinny w pierwszej kolejności wspomagać tworzenie nowych podmiotów gospodarczych (pożyczki na kapitał założycielski) oraz ułatwiać tym, które rynkowo okrzepły, możliwość uruchomienia przedsięwzięć opartych o nowoczesne techniki i technologie.

Transport – rozwój tej dziedziny jest w mniejszym stopniu niż inne związany z długotrwałymi procesami akumulacji kapitału, wzrostu wykształcenia społeczeństwa, tworzenia zaplecza intelektualnego i technologicznego czy przyswajania sobie technik nowoczesnej organizacji pracy. Inwestycje transportowe są stosunkowo mało wymagające, przynosząc zarazem szybkie rezultaty. Na tle innych inwestycji prorozwojowych wyróżniają się one nie tylko łatwością i szybkością realizacji, ale i dużą społeczną widzialnością, a także bezpośrednio odczuwalnym wpływem na poprawę poziomu życia.

Barierą w przyciąganiu potencjalnych inwestorów jest brak łatwo dostępnych, dobrze uzbrojonych i posiadających dobrą infrastrukturę komunikacyjną terenów pod inwestycje. Przygotowanie takich terenów to przede wszystkim zadanie gmin. W tym zakresie muszą one jednak zyskać realne i znaczące wsparcie rządu.

II.2.2. Kapitał Ludzki

Horyzontalna polityka strukturalna powinna zostać szczególnie mocno ukierunkowana na rozwój i wykorzystanie zasobów ludzkich. Problemy rynku pracy w coraz większej mierze wynikają stąd, że pracodawcy nie znajdują pracowników o odpowiednich kwalifikacjach. Rozwój i konkurencyjność gospodarki zależy od

rozwoju kapitału ludzkiego i społecznego, co zakłada nowe zadania i istotne przemiany m.in. w edukacji. Dotyczy to nowego podejścia do programów nauczania, elastyczności i nowego stylu pracy szkół. Istotne jest również określenie priorytetowych dziedzin i kierunków rozwoju gospodarki, co będzie miało przełożenie na formułowanie priorytetów w zakresie kształcenia zawodowego na wszystkich szczeblach, a także dla szkolnictwa wyższego.

Rozwiązania systemowe powinny sprzyjać finansowaniu szkolenia własnych pracowników. Należy jednocześnie stymulować różne formy kształcenia ustawicznego. Niskie kwalifikacje stają się zasadniczym czynnikiem długotrwałego bezrobocia i rynkowego wykluczenia, które prowadzi do wykluczenia społecznego, a także niskiej kreatywności społeczeństwa skutkującej słabym popytem na produkty i usługi nowoczesne.

Promocji zatrudnienia będzie równocześnie służyć przebudowa instytucji rynku pracy, prowadzona z myślą o uczynieniu z publicznych służb agencji pracy a nie dodatkowych ośrodków pomocy społecznej.

Wchodzenie w erę społeczeństwa i gospodarki opartej na wiedzy nie jest możliwe bez uznania za priorytetową kwestii edukacji. Poprawy wymaga zwłaszcza dostępność i jakość edukacji oraz jej dostosowanie do aktualnych i prognozowanych potrzeb rynku pracy, do czego niezbędne są znacznie większe nakłady finansowe niż obecnie. Ze względu na horyzontalny charakter edukacji, wszelkie przemiany w tym obszarze mają istotny wpływ na rynek pracy, wzrost innowacyjności, rozwój sektora nauki i badań, a także stymulują rozwój kapitału ludzkiego i społecznego, co jest istotnym czynnikiem warunkującym wielkość inwestycji bezpośrednich.

II.2.3. Gospodarka przestrzenną i zasobami środowiska

Zróżnicowane presje środowiskowe i stan infrastruktury w poszczególnych regionach, a także zróżnicowanie w branżach i gałęziach gospodarki, prowadzi do konieczności stworzenia takich warunków formalno-prawnych i ekonomicznych aby osiągnięcie celów ochrony środowiska było najbardziej efektywne w stosunku do ponoszonych nakładów. Instrumenty ochrony środowiska powinny być dostosowane do potrzeb regionalnych, a w szczególności służyć stymulowaniu warunków rozwoju i ograniczeniu presji na obszary cenne ze środowiskowego punktu widzenia. Wprowadzone instrumenty powinny zapewniać efektywną ochronę żywych zasobów środowiskowych ukierunkowaną w szczególności na:

- modernizację lub budowę od podstaw oczyszczalni ścieków i systemów kanalizacyjnych,
- modernizację instalacji energetycznych (o mocy termicznej powyżej 50 MW), w celu zapewnienia spełnienia zaostrożonych standardów emisyjnych,

- systematyczne dostosowywanie instalacji w najważniejszych gałęziach przemysłu do wymogów tzw. najlepszych dostępnych technik,
- upowszechnienie w rolnictwie tzw. dobrej praktyki rolniczej - określającej m.in. wymogi ochrony środowiska - ze szczególnym uwzględnieniem ograniczenia ładunków ze źródeł powierzchniowych, wobec ryzyka, że intensyfikacja produkcji rolnej po spodziewana przystąpieniu do UE może istotnie zwiększyć negatywne zjawiska w tym zakresie,
- intensyfikację działań związanych z odzyskiem i unieszkodliwianiem odpadów ulegających biodegradacji i znacznej redukcji odpadów kierowanych do składowania w celu rozwiązaniu problemu osadów ściekowych, obecnie głównie składowanych na terenie oczyszczalni,
- rekultywacja większości obecnie eksploatowanych składowisk, w tym odzysk biogazu i oczyszczanie wód odciekowych,
- likwidacja mogilników wybudowanych przed 1980 r jako miejsca bezterminowego gromadzenia odpadów środków ochrony roślin, które stanowią obecnie poważne zagrożenie dla jakości wód podziemnych.

Dodatkowe wyzwania związane są z potrzebą racjonalizacji gospodarowania zasobami wodnymi. Podstawowym problemem w zakresie zaopatrzenia w wodę ludności jest mała dostępność wody odpowiedniej jakości, a także brak równomierności odpływu, co powoduje okresowe występowanie zagrożenia powodziowego, a w innych okresach stanów - dotkliwej suszy hydrologicznej. Oznacza to konieczność budowy systemu zbiorników pełniących m.in. funkcje przeciwpowodziowe oraz wszelkie inne działania prowadzące do zwiększenia retencji (także poprzez zalesianie) i prowadzące przez to do zwiększenia zasobów wodnych.

II.2.4. Rozwój obszarów wiejskich

Priorytetem jest rozwój ekonomiczny podnoszący atrakcyjność obszarów wiejskich dla mieszkańców i przedsiębiorców.

Obszary wiejskie dotknięte są problemem wysokiego ukrytego i jawnego bezrobocia, jednocześnie wymagają zasadniczej restrukturyzacji gospodarstw rolnych, co pociągnie za sobą koncentrację produkcji i dalsze uwalnianie nadwyżek siły roboczej z rolnictwa. Strategia rozwoju obszarów wiejskich na lata 2007-2013 skupia się przede wszystkim na tworzeniu odpowiednich warunków dla przyciągania prywatnych inwestycji, a co za tym idzie, kreowania zatrudnienia na obszarach wiejskich, przy równoczesnym wspieraniu rozwoju kapitału ludzkiego i mobilności geograficznej i sektorowej. W tym celu inwestycje skoncentrują się na poprawie podstawowej infrastruktury technicznej, społecznej i transportowej, przy jednoczesnej poprawie niskiego poziomu wykształcenia ludności obszarów wiejskich przez system szkoleń

i kształcenia. Dodatkowo wspierane będą działania zorientowane na wspomaganie mikro-przedsiębiorstw, wspierając tym samym rozwój przedsiębiorczości, który może być środkiem dla tworzenia nowych miejsc pracy.

Wzmocniony zostanie zrównoważony rozwoju ekonomiczny sektora rolnego z jednoczesnym uwzględnieniem zachowania równowagi środowiska naturalnego. Sektor rolniczy odgrywa znaczącą rolę w rozwoju obszarów wiejskich, ale napotyka na zasadnicze problemy w dziedzinie inwestycji w zakresie restrukturyzacji oraz trudności w dostosowaniu się do standardów jakościowych, higienicznych oraz ochrony środowiska UE. Niezbędne są działania, które zmierzają do dywersyfikacji działalności rolniczej, a w szczególności turystyki, usług i działań zwiększających wartość dodaną produkcji gospodarstw rolnych.

Koniecznym jest podniesienie konkurencyjności sektora przetwórstwa rolnego dzięki poprawie jakości produktów rolnych i dostosowaniu podaży do wymagań rynkowych.

Wsparcie dla gospodarstw, nakierowane na podniesienie standardów, poprawę wydajności, oraz wzmocnienie ich roli w ochronie i podtrzymaniu środowiska przyrodniczego, będzie wzmocnione przez działania podnoszące jakość produktów przetwórstwa, a co za tym idzie, pośrednio zwiększające dochody producentów rolnych.

Osiągnięcie wyżej wymienionych celów będzie możliwe w oparciu o efektywne wykorzystanie instrumentów krajowych oraz wykorzystanie instrumentów współfinansowanych w ramach Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej (Sekcja Orientacji i Gwarancji).

Obok możliwości jakie stwarza Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej, istotnym, z punktu widzenia realizacji celów rozwoju obszarów wiejskich, jest wykorzystanie instrumentów finansowanych z innych Funduszy Strukturalnych, tj.: Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz Europejskiego Funduszu Socjalnego, które powinny mieć zastosowanie w następujących obszarach wsparcia:

- 1) inwestycje w projekty infrastrukturalne, wsparcie dla lokalnego otoczenia biznesu oraz zwiększanie atrakcyjności obszarów wiejskich i małych miast dla lokalnych i zewnętrznych inwestorów;
- 2) inwestycje w infrastrukturę społeczną obszarów wiejskich: ochronę zdrowia i usługi społeczne oraz edukację (szkoły oraz istniejąca infrastruktura szkolnictwa wyższego);
- 3) usługi doradcze i bezpośrednia pomoc dla przedsiębiorców, w szczególności dla inwestycji prowadzących do poprawy konkurencyjności, tworzenia nowych miejsc pracy oraz dostosowania się do standardów ochrony środowiska;
- 4) zwiększenie dostępu do edukacji i poprawy jej jakości przez dostarczanie pomocy instytucjom edukacyjnym oraz studentom z obszarów wiejskich;

- 5) usługi w zakresie doradztwa zawodowego oraz przekwalifikowania osób odchodzących z pracy w rolnictwie i poszukujących innego zajęcia bądź rozpoczynających działalność gospodarczą.

II.2.5. Ochrona zdrowia

Podstawowym problemem w tej dziedzinie jest narastający deficyt w systemie, powodujący rosnące zadłużenie świadczeniodawców w jednej strony oraz ograniczony dostęp do świadczeń zdrowotnych z drugiej strony. Wydłuża się czas oczekiwania na niektóre procedury, powszechne stało się limitowanie dostępu określonych procedur. Znacząco rosną wydatki na leki, powodując relatywny spadek wydatków na inne świadczenia zdrowotne.

Nasilenie tych negatywnych zjawisk może prowadzić do stopniowego narastania nierówności w dostępie do świadczeń zdrowotnych. Ze względu na brak dostatecznych środków finansowych, ułatwiających dostęp do wysokiej jakości opieki medycznej, status zdrowotny osób uboższych jest gorszy. Coraz częściej rezygnują oni, z powodu niewystarczających środków finansowych, z zakupu leków.

Rośnie odsetek osób starszych, w związku z czym należy stopniowo rozwijać zakres usług skierowanych do nich, pozwalających na ich aktywne starzenie się a także integrację społeczną, tak by pomóc im zagospodarować wolny czas. W tym zakresie wiodącą rolę powinny pełnić społeczności lokalne.

Rosnąca liczba osób starszych może być też szansą na tworzenie miejsc pracy w sektorze usług opiekuńczych. Jest to również warunek niezbędny do zwiększania aktywności osób w wieku produkcyjnym – szczególnie kobiet. Obecnie kobiety często decydują się na wcześniejszą dezaktywizację, aby opiekować się swoimi rodzicami oraz wnukami.

Stąd, kolejnym wyzwaniem stojącym przed systemem zabezpieczenia społecznego jest sprawne funkcjonowanie zarówno systemu rehabilitacji, jak i systemu orzekania o niezdolności do pracy. Niezbędne jest też wdrożenie zmian, zmierzających do zwiększenia roli rehabilitacji zawodowej osób niepełnosprawnych.

Przedstawione powyżej porównanie i wskazana zbieżność celów strategii z celami realizowanymi w ramach NPR, w ich zasadniczym znaczeniu, dowodzi istotnego ich powiązania. Stąd realizacja zapisów strategii będzie miała pośredni wpływ na realizację zapisów zawartych w NPR.

III. Charakterystyka obszaru objętego strategią

III.1. Położenie, powierzchnia i ludność Gminy Sanok

Zgodnie z europejską nomenklaturą jednostek terytorialnych do celów statystycznych (NUTS) Gmina Sanok usytuowana jest w podregionie krośnieńsko – przemyskim - NUTS 3. Zgodnie z przepisami art. 47 ustawy z dnia 29 czerwca 1995 r. o statystyce publicznej (Dz. U. nr 88, poz. 439 z późn. zm.) Gmina Sanok posiada identyfikator jednostki podziału terytorialnego 181705 2.

Gmina Sanok wchodzi w skład powiatu sanockiego, który usytuowany jest w województwie podkarpackim. Powierzchnia województwa wynosi 17 844 km² (11. miejsce w kraju). Obszar ten zamieszkuje 2 098,3 tys. osób (5,8 % ludności kraju) w 45 miastach (848,3 tys. mieszkańców), 2166 miejscowościach wiejskich (1 250 tys. osób), które tworzą z kolei 1532 sołectwa, 159 gmin i 21 powiatów. Największymi miastami regionu są: Rzeszów (158,5 tys.), Stalowa Wola (66,1 tys.), Przemysł (66,9 tys.), Mielec (61,3 tys.), Tarnobrzeg (50,1 tys.) i Krosno (47,8 tys.).

Podstawowe wskaźniki społeczno - ekonomiczne sytuują województwo podkarpackie w grupie województw słabiej rozwiniętych.

Biorąc pod uwagę poziom jakości środowiska życia województwo należy do ścisłej czołówki w kraju.

Województwo podkarpackie zajmuje, w układzie regionalnym kraju, niską pozycję strategiczną. W grupie województw wschodniej Polski jest to pozycja porównywalna z województwami lubelskim i warmińsko – mazurskim, natomiast w obszarze Polski południowej z województwem opolskim.

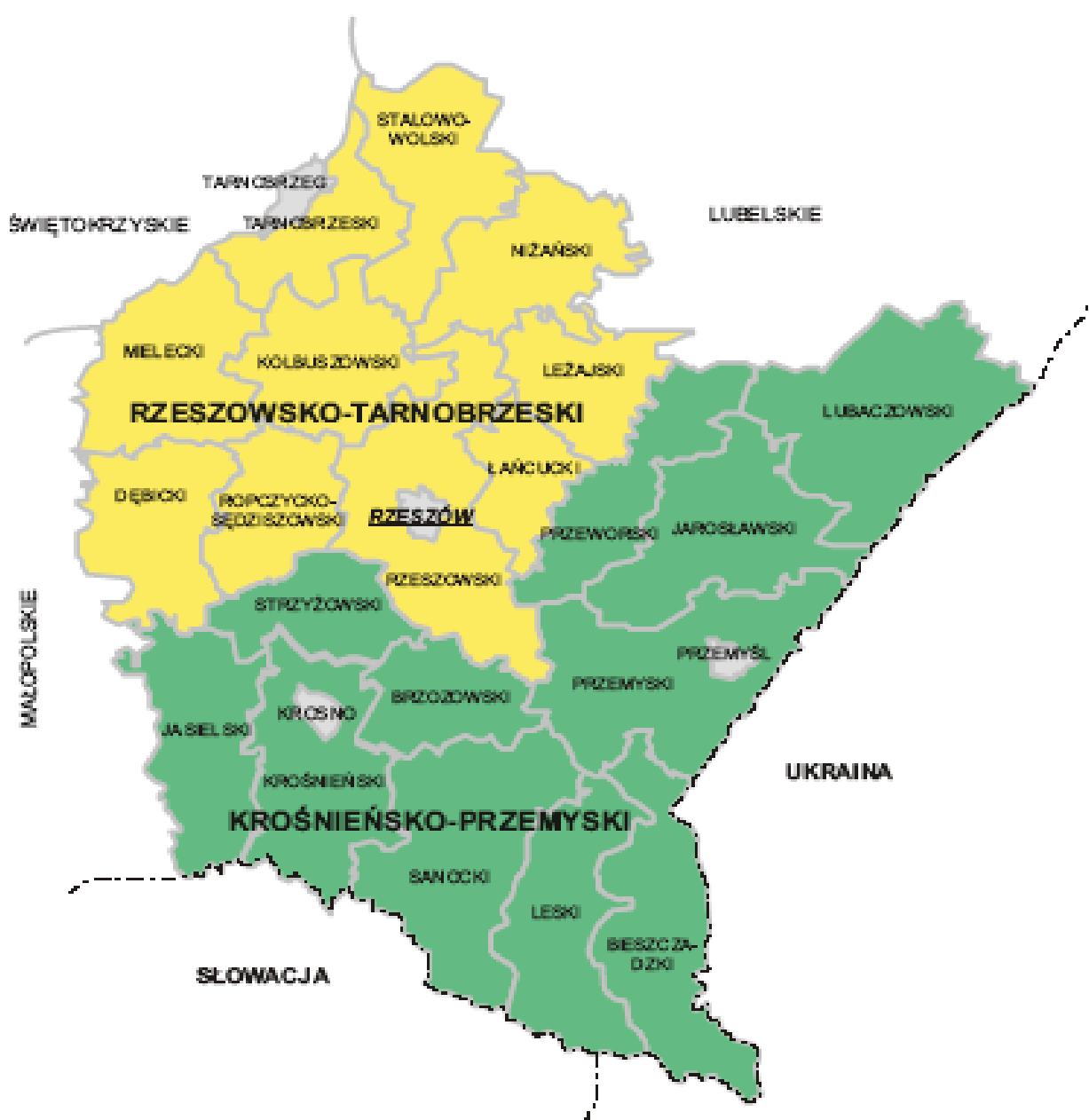
Lokalizacja obszaru objętego strategią:

Kraj:	Polska
Województwo:	Podkarpackie
Powiat:	Sanok
Gmina	Sanok

Poniższy rysunek przedstawia położenie powiatu sanockiego w województwie podkarpackim.

Rysunek 1. Województwo podkarpackie

PODZIAŁ WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO NA PODREGIONY I POWIATY
Stan w dniu 31 XII 2004 r.
SUBREGIONS (NTS 3) AND POWIATS (NTS 4) OF PODKARPACKIE VOIVODSHIP
As of 31 December, 2004

Źródło: Województwo podkarpackie 2006, GUS.

Powiat Sanocki leży na terenach o charakterze górzystym przecinanym dolinami Sanu, Osławy, Wisłoka i ich dopływami. Zajmuje on obszar 1225 km² który obejmuje zachodnią część Bieszczadów, wschodnią część Beskidu Niskiego oraz Pasma Gór Słonnych i Pogórza Przemyskiego. Są to tereny o wysokich walorach przyrodniczych nienaruszonego pierwotnego ekosystemu i krajobrazowych. Blisko 3/4 obszaru Powiatu znajduje się w różnych strefach ochronnych. Południową granicę powiatu stanowi granica państwowa ze Słowacją a od granicy z Ukrainą oddziela go tylko Powiat Bieszczadzki.

Gmina Sanok obejmuje wioski w bezpośrednim sąsiedztwie miasta. W skład jej wchodzi tereny leżące częściowo w Beskidzie Niskim. Ukształtowanie rzeźby terenu jest zróżnicowane, poczynając od równiny Dołów Jasielsko - Sanockich po strome zbocza Gór Słonnych. Różny jest również stopień zalesienia terenu. Największe jest na północ od Sanoka, gdzie w celu ochrony naturalnego bogactwa przyrody utworzony został Park Krajobrazowy Gór Słonnych. Najatrakcyjniejszym turystycznie rejonem gminy jest dolina Sanu z malowniczymi przełomami. Gmina zajmuje 231 km² powierzchni, w jej skład wchodzi 32 miejscowości. Liczba mieszkańców wynosi 16 754.

III.2 Uwarunkowania przyrodnicze i środowiskowe

III.2.1. Morfologia terenu

Pod względem morfologicznym Gmina Sanok zajmuje od zachodu fragment tak zwanych Dołów Jasielsko - Sanockich, w części środkowej fragment Gór Słonnych, w części północno - wschodniej wkracza na Pogórze Dynowskie i w Góry Sanocko -Turczańskie, a w części południowej na Pogórze Bukowskie.

III.2.2. Klimat

Według klasyfikacji klimatycznej Romera na obszarze Gminy Sanok panuje klimat „górski i podgórski typu zaciśy śródgórskich krainy samborsko - sądeckiej”.

Wiosny charakteryzują się dużym zróżnicowaniem temperatur, lata są upalne, jesienie długie i dość ciepłe, a zimy surowe i śnieżne.

Najcieplejszym miesiącem jest lipiec ze średnią temperaturą, powyżej 17°C, a najchłodniejszym styczeń (średnia temperatura około - 4°C). Średnia temperatura roczna wynosi 7,7°C.

Suma rocznych opadów waha się pomiędzy 737 a 912 mm. Najwięcej w czerwcu, lipcu i sierpniu - między 76 a 155 mm, najmniej w lutym - 23 - 36 mm.

Charakterystyczną cechą lokalnego klimatu jest duża zmienność warunków atmosferycznych, wynikająca ze ścierania się oceanicznych i kontynentalnych mas powietrza. Okres wegetacyjny roślin wynosi około 209 dni.

III.2.3. Walory krajobrazowe

Teren gminy to malowniczy obszar o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych, obejmujący: Wschodniobeskidzki Obszar Chronionego Krajobrazu, Obszar Chronionego Krajobrazu Beskidu Niskiego oraz Park Krajobrazowy Gór Słonnych (charakteryzujący się pełną gamą wspaniałych krajobrazów i widoków). Dominujące nad całym obszarem pasma górskie o zboczach porośłych wysokopiennym lasem mieszanym, podzielone barwnymi łąkami i polami uprawnymi,

tworzą niepowtarzalne obrazy ładu i harmonii natury. Wzdłuż rzeki San istnieją dogodne miejsca dla turystów. Są tam trasy z wieloma atrakcyjnymi widokami. Położenie gminy predysponuje ją więc do rozwoju turystyki i agroturystyki.

Zdjęcie 1. Panorama Sanu w okolicach Sanoka.

Źródło: materiały własne Gminy Sanok.

III.2.4. Zasoby wodne

Wody powierzchniowe

Teren gminy jest odwadniany przez rzekę San oraz jej dopływy, m.in. Osławę, Sanoczek, Pijawkę i Tyrawkę i całą sieć pomniejszych cieków.

Na obszarze gminy rzeka utrzymuje się w III klasie czystości. Na wysokości Sanoka w wodzie znacznie wzrasta poziom zawiesiny ogólnej oraz rośnie stężenie fosforanów. Poniżej miasta rzeka powraca do III klasy czystości.

W okresie normalnych wysokich stanów wody nie występują poza obręb koryta.

Wody gruntowe

Zasoby wód gruntowych znajdują się w 5 głównych otworach o wydajności od 0,5 do 8 m³/h, zlokalizowanych na terenie gminy. Zwierciadło wód gruntowych stabilizuje się na poziomie 0,8 - 3,5 m³/m od p.t. Szacuje się, że duże zasoby wody znajdują się w pokładach trzeciorzędowych, poniżej 30 m od p.t.

Zbiornik wód wglębnych należy do największych zasobów wysokiej jakości wód pitnych i wymaga on wzmożonej ochrony ze względu na ekologiczną budowę podłoża (porowate) i możliwość łatwego skażenia tych wód.

W związku z powyższym utworzono obszary najwyższej i wysokiej ochrony tych zasobów. Na terenie gminy istnieje strefa wzmożonego nadzoru sanitarnego wód głębinowych z rygorami dotyczącymi gospodarki wodno - ściekowej i odprowadzania do wód i gruntu nie oczyszczonych ścieków.

III.2.5. Zasoby naturalne

Obszar gminy jest stosunkowo zasobny w bogactwa naturalne. Występują na nim: gaz ziemny i ropa naftowa, piaskowce gazowe, skały krzemionkowe i iły.

Ropa naftowa i gaz ziemny

Najwartościowszymi surowcami występującymi na terenie Gminy Sanok są: ropa naftowa i gaz ziemny. Występują one w 5 tak zwanych obszarach górniczych: „Hłomcza”, „Strachocina”, „Jurówce - Srogów”, Sanok -Zabłotce”, „Tyrawa Solna”. W gminie działają 2 kopalnie gazu ziemnego i ropy: „Strachocina”, „Tyrawa Solna”.

Piaskowce

Na terenie gminy istnieje 5 złóż piaskowca. Nie są one jednak perspektywiczne i nie ma większych szans na ich zagospodarowanie.

Skały krzemionkowe

Na obszarze gminy istnieje 8 złóż skał krzemionkowych: „Łodzina”, „Łodzina - Dobra”, „Mrzygłód - Dobra”, „Mrzygłód”, „Bykowce”, „Załuż”, „Ulucz” i „Dębna”.

Pokłady tego surowca są znaczne, ale dotychczas nie w pełni wykorzystane. Na 8 odkrytych złóż eksploatowanych jest 5.

Iły

Aktualnie istnieją 4 złoża iłó : wyczerpane złożo „Międzybrodzie” oraz 3 złoża perspektywiczne: „Zabłotce”, „Trecza”, „Sanoczek - Pobiedno”.

Lesistość

Województwo podkarpackie jest regionem o dużej lesistości i pod tym względem zajmuje drugie miejsce w Polsce. Prawie połowa jego powierzchni jest objęta prawną ochroną ze względu na szczególne walory przyrodnicze.

Całkowita powierzchnia lasów w powiecie sanockim kształtuje się na poziomie 61 854,2 ha, przy poziomie lesistości wynoszącym 49,9 % (województwo podkarpackie 36,5%). Podobne wartości charakteryzują powiaty: lubaczowski (45,9%), stalowowolski (50,1%) i strzyżowski (24,8%). Poniższa tabela przedstawia powierzchnię lasów i poziom lesistości w gminie Sanok.

Tabela 1. Powierzchnia lasów (w ha) i poziom lesistości w gminie Sanok.

Wyszczególnienie	Powierzchnia lasów w ha	Lesistość %
Gmina Sanok	1 109,4	37,7

Źródło: Województwo podkarpackie 2006, GUS.

Rodzaj występujących na terenie obszaru lasów jest zdeterminowany przez warunki glebowe, stosunki klimatyczne oraz wysokość położenia n.p.m. Pod względem szaty roślinnej obszar zaliczany jest bowiem do piętra pogórskiego. Aktualnie w lasach dominują w drzewostanie: jodła, sosna i świerk. Przy czym te ostatnie dwa gatunki to wynik celowej działalności człowieka. Innymi występującymi tutaj gatunkami drzew są: buk, brzoza, grab, dąb, jawor, modrzew, topola, olcha. Brzegi rzek w znacznej mierze są porośnięte zaroślami nadrzeczными, z dominacją wierzby. Są to lasy ochronne (głównie wodochronne i glebochronne) oraz gospodarcze. Ich podstawową funkcją jest utrzymanie zdolności retencyjnej kompleksów leśnych i ochrona przed erozją.

W obrębie obszaru lasy państwowe znajdują się w zasięgach działania dwóch nadleśnictw: nadleśnictwo Brzozów i nadleśnictwo Lesko, wchodzących w skład Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Krośnie.

III.2.6. Zanieczyszczenie środowiska

Stan czystości cieków wodnych jest zróżnicowany i pozostawia wiele do życzenia. U źródeł jest dobry, natomiast w miarę nasilenia się terenów zabudowanych wyraźnie się pogarsza. Występują tu duże ilości źródeł i źródełek oraz terenów wodonośnych o dobrej jakości wody. Regulacja tych spraw wymaga dużych nakładów zarówno na oczyszczenie i regulację koryt rzek, potoków i strumyków, rowów melioracyjnych a przede wszystkim na rozpoczętą budowę sieci kanalizacyjnej dla pozostałych miejscowości. Konieczna jest też zmiana mentalności mieszkańców co do potrzeby ochrony źródeł i przepływu wody oraz całego środowiska naturalnego.

Potencjalnymi źródłami zanieczyszczenia wód są niekontrolowane zrzuty wód komunalnych, powierzchniowe spływy lub infiltracje wód skażonych bitumitami (pochodne paliw), inne związki chemiczne ze składowisk odpadów lub magazynowanych substancji chemicznych (np. nawozów sztucznych, środków ochrony roślin, farb, akumulatorów, lekarstw itp.).

W korytach rzek i potoków często występują dzikie wysypiska śmieci i odpadów gospodarskich. Liczba odpadów wytworzonych i nagromadzonych ogółem w regionie krośnieńsko – przemyskim wynosi ogółem 154 tys. ton, z czego:

- 111,2 poddanych jest odzyskowi - 72,2%,
- 32,7 unieszkodliwionych 21,1%,
- 10,1 magazynowanych czasowo 6,6%.

Ilość dotychczas nagromadzonych w Regionie odpadów wynosi 270,7 tys. ton.

Mało intensywne sposoby gospodarowania w rolnictwie sprzyjają zachowaniu czystości gleb. Gleby na terenie gmin wymagają jednak znacznych nakładów na obniżenie kwasowości zwiększenie zawartości próchnicy i wyrównania proporcji podstawowych składników odżywczych.

Stopień czystości powietrza jest dobry i mieści się poniżej obowiązujących w tym zakresie norm. Pewien wyjątek stanowią obszary położone wzdłuż drogi krajowej nr 9. Biorąc pod uwagę przewagę wiatrów południowych, największe zagrożenie stanowią zakłady przemysłowe położone o kilkadziesiąt kilometrów na południe na terenie Słowacji. Wpływ na stan czystości powietrza w powiecie mają również zakłady przemysłowe Sanoka i Zagórza. Skutki działalności tych zakładów w postaci obniżonego pH deszczu oraz opadu pyłów stwierdzić można szczególnie w okresie zimowym. Spowodowane jest to zmniejszonym w tym okresie działaniem ochronnym lasów Pogórza Środkowobeskidzkiego. Udział zanieczyszczeń zatrzymanych w urządzeniach do redukcji zanieczyszczeń kształtuje się dla regionu

krośnieńsko – przemysłowego na poziomie 98% dla zanieczyszczeń pyłowych i 15,9% dla zanieczyszczeń gazowych (województwo podkarpackie: pyłowych 98,6%.)

III.3. Historia

Na podstawie badań archeologicznych stwierdzono, że ziemia sanocka była zamieszkana od młodszej epoki kamienia (IV - III tysiąclecie p.n.e.). Z tego okresu pochodzą najstarsze znaleziska archeologiczne m.in. kamienne motyki z Bykowiec i toperek z Prusieka. Inne prehistoryczne znaleziska z terenu gminy pochodzą z neolitu (III-I tysiąclecie p.n.e.) i wczesnej epoki brązu (XVIII-XV w. p.n.e.). Ludność zamieszkująca te tereny w późniejszych czasach utrzymywała kontakty handlowe z Cesarstwem Rzymskim i plemionami celtyckimi, o czym świadczą znalezione monety zarówno rzymskie jak i celtyckie.

W czasach nowożytnych pierwsza wzmianka o ziemi sanockiej pochodzi z XII wiecznego ruskiego „Latopisu hipackiego”. Zgodnie z nim, w 1150 roku ziemia sanocka, należąca wówczas do książąt ruskich, została zdobyta przez księcia węgierskiego Gejze II.

W XIV w. tereny Rusi Halickiej wraz z Ziemią Sanocką zostały przyłączone do Polski przez Kazimierza Wielkiego, który rozpoczął na nich akcję kolonizacyjną.

W XIV i XV stuleciu spotykamy po raz pierwszy nazwy wielu wsi wchodzących dziś w skład gminy Sanok m.in.:

- Trepcza i Czerteż (obie z 1339),
- Prusiek (1361),
- Tyrawa Solna (1402),
- Hłomcza (1429).

W następnych wiekach Ziemia Sanocka była we władaniu znanych rodzin magnackich i szlacheckich (Kmitowie, Stadniccy, Tarnawscy). W 1648 roku na terenach dzisiejszych gmin Sanok i Zagórz doszło do buntów chłopskich. W XVII wieku sanoczczyzna była terenem prywatnych wojen pomiędzy lokalnymi magnatami (m.in. z udziałem Stanisława Stadnickiego zwanego „Diabłem łańcuckim”).

W XVII i XVIII wieku ziemia sanocka była wielokrotnie najeżdżana i niszczona przez Tatarów, Szwedów, Siedmiogrodzian i Rosjan, co doprowadziło do jej wyludnienia oraz kompletnej ruiny gospodarczej.

W 1772 roku, w wyniku I rozbioru Polski, obecny teren gminy znalazł się w granicach państwa habsburskiego i został włączony do cyrkułu leskiego.

W ciągu kolejnych stu lat odnotowano na tych ziemiach znaczny rozwój gospodarczy. W drugiej połowie XIX w. nastąpił w sanockim rozwój przemysłu naftowego. W 1872 i 1884 roku wybudowano linie kolejowe z Przemyśla do Łupkowa i z Zagórza przez Sanok do Jasła, co dodatkowo ożywiło lokalną gospodarkę.

W czasie I wojny światowej region został częściowo zniszczony. W okresie międzywojennym teren obecnej gminy włączono do powiatu sanockiego. Na terenie powiatu działały silne partie chłopskie. W 1937 wybuchł tu masowy strajk chłopski.

W czasie okupacji niemieckiej podczas II wojny światowej, na terenach sanoczczyzny działały AK i BCh, walczące zarówno z Niemcami jak i z bandami ukraińskimi. Teren dzisiejszego powiatu sanockiego został wyzwolony w 1944. Problem ukraiński został rozwiązany dopiero w 1947 roku, poprzez akcję „Wisła”. W wyniku okupacji niemieckiej lokalna gospodarka została całkowicie zniszczona, a liczba ludności w powiecie spadła ze 120 do 55 tysięcy mieszkańców.

Po II wojnie światowej teren gminy należał do powiatu sanockiego będącego częścią województwa rzeszowskiego. W 1972 roku utworzono gminę wiejską Sanok.

W następstwie reformy samorządowej w 1999 roku gmina znalazła się w województwie podkarpackim i weszła w skład powiatu sanockiego, będącego jednym z 20 powiatów ziemskich województwa podkarpackiego.

III.4. Kultura

W gminie organizuje się cykliczne imprezy kulturalne, pielęgnujące tradycje ludowe:

- konkursy wielkanocne na pisanki, kraszanki, pieczywo obrzędowe,
- konkursy wieńca dożynkowego,
- spotkania z folklorem,
- liczne imprezy kulturalne dla dzieci i młodzieży.

Prawie we wszystkich miejscowościach działają Koła Gospodyń Wiejskich, które aktywnie uczestniczą w życiu kulturalnym gminy.

Zdjęcie 2. Muzeum Ludowe w Strachocinie.

Źródło: materiały własne Gminy Sanok.

Od 1985 roku działa Kapela Ludowa „Kamraty” prezentująca autentyczny, tradycyjny folklor wsi podsanockiej, a przy OSP w Pakoszówce orkiestra dęta.

W 2001 roku impreza "Liszniańska Majówka" dała początek działalności kapeli Lisznianie. Decyzja o reaktywowaniu zespołu zapadła spontanicznie przy ognisku. Lisznianie grają i śpiewają muzykę karpacką ze szczególnym uwzględnieniem melodii z naszego terenu. W repertuarze znajdują się również pieśni biesiadne, słowackie, ukraińskie stosowne do miejsca koncertowania. W skład zespołu wchodzi rodowici Lisznianie jak również osoby z terenu całej gminy.

III.5. Sport

Bazę sportowo – rekreacyjną gminy tworzą: 4 stadiony, 6 boisk sportowych i kilkanaście boisk przyszkolnych. Organizowane są liczne imprezy sportowe, festyny sportowo - rekreacyjne, turnieje piłkarskie, szachowe, turnieje tenisa stołowego. Dzieci i młodzież biorą udział w zawodach sportowych ustalonych zgodnie ze szkolnym „Kalendarzem- imprez”. Na terenie gminy działa 7 Ludowych Klubów Sportowych oraz 3 Uczniowskie Kluby Sportowe.

III.6. Turystyka

Gminę Sanok tworzą malownicze obszary o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych, obejmujące:

- Wschodniobeskidzki Obszar Chronionego Krajobrazu,
- Obszar Chronionego Krajobrazu Beskidu Niskiego,
- Park Krajobrazowy Gór Słonnych.

Turysta znajdzie tutaj pełną gamę wspaniałych krajobrazów i widoków. Dominujące nad całym obszarem pasma górskie o zboczach porośniętych wysokopiennym lasem mieszanym, podzielone barwnymi łąkami i polami uprawnymi tworzą niepowtarzalne obrazy ładu i harmonii natury. Wzdłuż rzeki San istnieją dogodne miejsca dla turystów. Znajdują się tutaj trasy z wieloma atrakcyjnymi widokami. Położenie gminy predysponuje ją więc do rozwoju turystyki i agroturystyki.

Na terenie gminy znajdują się następujące rezerwaty przyrody:

- Rezerwat „Polanki” utworzony w 1996 r. o powierzchni 191,94 ha. Położony na południowych stokach pasma Gór Słonnych we wsi Bykowce. Rezerwat leśny. Występuje tu bardzo bogata fauna motyli oraz ślimaki i płazy. Wśród ptaków występują: puchacz, orlik krzykliwy, bocian czarny, sowa uszata, sowa płomykówka, krogulec. W rezerwacie występuje 16 roślin naczyniowych chronionych, np. bluszcz pospolity, gnieźnik leśny, jęczyznik zwyczajny, lilia złotogłów, skrzyp olbrzymi, wawrzynek wilczełyko. Najważniejsze osobliwości: florystyczne: paprotka zwyczajna, podrzeń żebrowiec, parzydło leśne, gnieźnik leśny, storczyk plamisty, skrzyp olbrzymi, wawrzynek wilczełyko, lilia złotogłów, geologiczne: „Mały Kamień”, „Duży Kamień”.
- Na granicy gminy Sanok i Lesko znajduje się rezerwat leśny Góra Sobień - o powierzchni 5,34 ha, utworzony w 1970 roku, las mieszany, rośliny chronione, fauna kserotermiczna.

Tereny proponowane do objęcia ochroną:

- Na terenie gminy Sanok proponuje się objąć ochroną rezerwatową część terenów w miejscowościach: Trepcza, Międzybrodzie
- Sanoczek - „Śnieżycza przebiśnieg w Sanoczku” (kompleks leśny - typowy grąd, liczne rośliny chronione, bogate stanowisko śnieżyczki przebiśnieg).

Dodatkowym atutem regionu jest niski poziom zanieczyszczeń. Stan czystości powietrza w gminie jest coraz lepszy. Podstawowymi źródłami zanieczyszczeń są procesy spalania paliw w kotłowniach komunalnych, komunikacja i ogrzewalnictwo indywidualne (szczególnie w okresie grzewczym).

Jednakże w ostatnich latach obserwuje się poważny spadek ogólnej wielkości zanieczyszczeń wprowadzonych do powietrza jako efekt: gazyfikacji wsi, likwidacji węglowych kotłowni, modernizacji małych kotłowni i niepełnego wykorzystania mocy produkcyjnych w zakładach przemysłowych.

Najbardziej atrakcyjne turystycznie tereny to dolina Sanu i Góry Słonne. Czekają tu na turystów sprzyjające warunki do kąpieli rzecznej, wędrowek pieszych i rowerowych, wędkowania czy grzybobrania. Rzeka San stwarza warunki dla spływu kajakowego. Obecność wód mineralnych i siarkowych w Lisznej i Falejówce umożliwia budowę uzdrowisk.

We wsi Mrzygłód znajduje się gotycki kościół wybudowany przed 1424 rokiem. Według miejscowej ludności zatrudnieni przy jego budowie zostali jeńcy krzyżaccy spod Grunwaldu. Kościół był wielokrotnie niszczony i przebudowywany, z pierwotnej gotyckiej architektury zachowały się szkarpy i jedno okno, obecnie zamurowane. Tuż obok znajduje się dzwonnica z 1836 roku.

Przez Gminę Sanok przebiega „Szlak ikon - dolina Sanu” oznaczony biało-niebiesko, dogodny do wędrowek pieszych, jak i rowerowych. Niewątpliwą atrakcją dla turystów są zabytkowe cerkwie:

- cerkiew drewniana greckokatolicka w Dobrej z XIX w. obecnie kościół rzymskokatolicki,
- cerkiew drewniana greckokatolicka w Łodzinie z 1743 roku - aktualnie kościół rzymskokatolicki,
- cerkiew drewniana greckokatolicka w Hłomczy z 1859 roku,
- cerkiew drewniana greckokatolicka w Tyrawie Solnej z 1830 roku - aktualnie kościół rzymskokatolicki,

Zdjęcie 3. Cerkiew w Tyrawie Solnej z 1830 roku.

Źródło: materiały własne Gminy Sanok.

- cerkiew drewniana greckokatolicka w Sanoczku z 1863 roku obecnie kościół rzymskokatolicki,
- cerkiew drewniana greckokatolicka w Czerteżu z 1742 roku,

Zdjęcie 4. Cerkiew w Czerteżu z 1742 roku.

Źródło: materiały własne Gminy Sanok.

- cerkiew murowana w Międzybrodziu z 1908 roku - aktualnie kościół rzymskokatolicki,

- cerkiew murowana z 1807 roku w Trepczy - aktualnie kościół rzymskokatolicki.

Warte zwiedzania są zespoły dworsko - parkowe:

- zespół dworsko-parkowy w Jurowcach jako przykład neoklasycyzmu architektury rezydencjonalnej,
- zespół dworsko - parkowy w Załużu jako przykład prowincjonalnego rezydencjonalnego budownictwa w XIX w.,
- zespół dworsko - parkowy w Pisarowcach 1800 -1850 rok,
- zespół dworsko-parkowy w Markowcach 1890 -1910 rok.

Szlak ikon ma długość 50 km a jego przebieg jest następujący:

Sanok Muzeum Historyczne,	Moczarki, Tyrawa Solna,	Kreców, Siemuszowa,
Biała Góra Muzeum Budownictwa Ludowego,	Mrzyglód, Hłomcza,	Hołczków, Góry Słonne,
Międzybrodzie, Góra Krzyż,	Witryłów, Ulucz,	Wujskie, Granicka,
Orli Kamień, Liszna,	Dobra, Na Wysokim,	Olchowce, Sanok.

Przez teren gminy przechodzą jeszcze następujące szlaki turystyczne:

1. Czerwony (Sanok-Przemyśl).
2. Żółty (łącznikowy).
3. Niebieski (Sanok-Chryszczata).
4. Szlak Szwejka
5. Szlak Naftowy
6. Szlak Nadszańskich Umocnień
7. Szlak Architektury Drewnianej (Trasa nr II (sanocko-dynowska) – 80 km)

Przebieg szlaku czerwonego jest następujący:

Sanok PKP,
Zamek,
Biała Góra,
Orli Kamień,
Liszna,
Słonny Wierch,
Góra Słonna,
Przełęcz na Górach Słonnych,
Góra Przysłup,
Rakowa

Przebieg szlaku złotego jest następujący:

Sanok stacja PKP,
Olchowce,
Orli Kamień.

Przebieg szlaku niebieskiego jest następujący:

Sanok stacja PKP,
Stróże,
Las Janikowe,
Poraż,
Góra Czekajka,
Morochów,
Brzozowiec,

Pogary,

Suliła,

Chryszczata.

Szlak Architektury Drewnianej w województwie podkarpackim, o łącznej długości 1202 km, podzielony jest na 9 tras.

Przez Gminę Sanok przebiega Trasa nr II (sanocko-dynowska) – 80 km

Sanok – Muzeum Budownictwa Ludowego; gromadzi zabytkowe obiekty z terenów Beskidu Niskiego, Bieszczadów i Podkarpacia.

Hołczków – cerkiew parafialna greckokatolicka pw. św. Paraskiewy z I poł. XIX w.

Siemuszowa – cerkiew filialna greckokatolicka pw. Przemienienia Pańskiego z 1841 r.

Tyrawa Solna – cerkiew parafialna greckokatolicka pw. św. Jana Chrzciciela z 1837 r.

Mrzygód – zachowany układ miasteczka z drewnianą architekturą wokół rynku.

Hłomcza – cerkiew greckokatolicka pw. Soboru Bogarodzicy z 1859 r.

Łodzina – cerkiew greckokatolicka pw. Narodzenia Bogarodzicy z 1743 r.

Dobra – zespół cerkiewny: dwie cerkwie, dzwonnica, plebania, ogrodzenie

Ulucz – cerkiew greckokatolicka pw. Wniebowstąpienia Pańskiego (pierwotnie klasztorna) z pocz. XVI w., filia Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku.

Jurowce – cerkiew parafialna greckokatolicka pw. św. Jerzego z 1873 r.

Czerzeż – cerkiew parafialna greckokatolicka pw. Przemienienia Pańskiego z 1742 r.

Szlak Szwejka

Zaczyna się na Przełęczy Beskid nad Radoszycami - 684 m. n.p.m. Podróż śladami ordynansa 11 kompanii marszowej 91 pułku piechoty z Czeskich Budziejowic - Józefa Szwejka, który w lipcu 1915 roku podążał tędy na front rosyjski, by oddać życie za "cesarza i jego rodzinę", jest niezmiernie interesująca.

Przebieg szlaku:

Radoszyce GPK (0 km) - Komańcza (9km) - Jawornik (19km) - Rzepedź (22,7 km) - Szczawne (25,8 km) - Wysoczany (33,1 km) - Mokre (35,8 km) - Poraż (42,4 km) - Zagórz (45,8 km) - Sanok (53,6 km) - Załuż (64,8 km) - Wujskie (66,5 km) - Tyrawa Wołoska (72,6 km) - Rozpucie (75,3 km) - Zawadka (82 km) - Ropienka Górna (85,9 km) - Wojtkówka (90,8 km) - Jureczkowa (93,6 km) - Liskowate (99 km) - Krościenko (105 km).

Szlak Nadszańskich Umocnień jest kulturowym szlakiem rowerowym, biegnącym od Soliny do Krasiczyna i ukazującym radzieckie i niemieckie zabytki sztuki fortyfikacyjnej okresu II wojny światowej, w południowej części tzw. Przemyskiego Rejonu Umocnionego tzw. "Linii Mołotowa" oraz niemieckich umocnień granicznych tzw. Pozycji Granicznej "Galicja". Szlak przebiega na trasie: Bobrka k. Soliny – Lesko – Sanok – Dynów – Krasiczyn.

Początek szlaku z planem poglądowym w Solinie – nieopodal zapory. Pierwszy bunkier radziecki w Bóbrce k. Soliny). Przebieg w kilometrach: Bobrka -1 obiekt- (0 km) – Myczkowce (4,2 km) – Zwierzyń (8,3) – Glinne (13,6 km) – Glinne (13,6 km) – Lesko (17,7 km) – Łukawica (22,5 km) - Załuż (28,8 km) – Sanok (38,9) – Mrzygłód (54,4 km) – Dobra (58,7 km) – Ulucz (64,8 km) – Jabłonica Ruska (72 km) – Siedliska (81,8 km) – Dynów (90,7 km) – Bachórz (96,8km) – Dubiecko (110,2 km) – Krzywca (122,7 km) – Krasiczyn (140 km).

Kolejną atrakcją jest Regionalna Izba Pamięci znajdująca się w Strachocinie, w której zgromadzone są eksponaty, dokumenty i fotografie świadczące o życiu, pracy i historii ludzi tu mieszkających.

W miejscowości Trepcza znajdują się dwa grodziska: Fajka i Horonda oraz cmentarzysko kurhanowe, tworzące jedyny tego rodzaju wczesnohistoryczny kompleks osadniczy w Polsce południowo – wschodniej.

III.7 Sfera społeczna

III.7.1. Demografia

Ludność Gminy Sanok liczy według danych z dnia 31.12.2005 r. 16 597 osób. Kobiety stanowią 50,10% ludności, na 100 mężczyzn przypada 99 kobiet. Gęstość zaludnienia wynosi 72 osoby na 1 m². Poniższa tabela przedstawia strukturę ludności obszaru.

Tabela 2. Struktura ludności obszaru wg płci.

Wyszczególnienie	Mężczyźni	Kobiety	Ogółem
Gmina Wiejska Sanok	8 418	8336	16 754

Źródło: Źródło: Województwo podkarpackie 2006, GUS.

Ludność w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym kształtuje się na poziomie 65,1 w Gminie Sanok. Jest to o wartość zbliżona od średniej wojewódzkiej, która wynosi 62,2.

Gmina charakteryzuje się bardzo niskim stopniem urbanizacji - 100% ludności mieszka na obszarach wiejskich. Województwo podkarpackie jest najmniej zurbanizowanym województwem w Polsce, w miastach zamieszkuje 40,45% ogółu ludności. Analogiczny wskaźnik dla kraju wynosi 61,8%. Obszar nie wyróżnia się pod tym względem na tle sąsiedniego powiatu bieszczadzkiego czy też krośnieńskiego. Jednak już w całym powiecie sanockim mieszkańcy obszarów wiejskich stanowią znacznie mniejszą część, blisko 53%.

Średnia gęstość zaludnienia wynosi 72 osoby na 1 km².

Obszar charakteryzuje dodatnie saldo migracji, które wynosi 6 na 1000 mieszkańców. Średnia wojewódzka wynosi - 1,1. Tabela 3 przedstawia dane statystyczne dotyczące migracji ludności (wewnętrznych i zagranicznych). Ogólnie w województwie zauważa się wciąż rosnącą migrację z terenów miejskich. Natomiast na wsi wręcz przeciwnie pojawia się niewielki oraz stabilny wskaźnik dodatni. Można dokonać dwójakiej interpretacji tego faktu jako niskiej mobilności zawodowej ludności wiejskiej w połączeniu z napływem mieszkańców miast niezadowolonych z rosnącego zanieczyszczenia środowiska, lub jako wpływu walorów przyrodniczych terenów wiejskich regionu na osadnictwo. Biorąc pod uwagę strukturę wykształcenia (duży odsetek ludności z wykształceniem podstawowym i zasadniczym zawodowym)

oraz strukturę agrarną (duże rozdrobnienie gospodarstw), ważniejszy jest wpływ niskiej mobilności. Ruchliwość społeczeństwa wykazuje ścisły związek ze stopniem wykształcenia ludności. Częściej bowiem na zmianę miejsca pobytu decydują się osoby z wykształceniem wyższym. Jest to efekt rosnących wymagań wobec pracodawcy, skierowanych na wyższą płacę w zamian za wysokie kwalifikacje zawodowe.

Tabela 3. Migracje wewnętrzne i zagraniczne ludności w 2005 r.

Gmina	Napływ	Odływ	Saldo migracji
Gmina Wiejska Sanok	280	518	-238

Źródło: Województwo podkarpackie 2006, GUS.

Stale zmniejszanie się liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym jest niekorzystną tendencją, a w perspektywie długiego okresu czasu sytuacja ta, stanowi istotny problem. Z upływem czasu bowiem roczniki kolejnych wyżej demograficznych osiągać będą wiek poprodukcyjny, natomiast wpływy na utrzymanie tej grupy pochodzić będą od stale zmniejszającej się liczby pracujących.

III.7.1. Rynek pracy i bezrobocie

Istotnym problemem na terenie obszaru jest wysoka stopa bezrobocia. Brak dużych zakładów, oraz załamanie się koniunktury na produkty okolicznych dużych przedsiębiorstw spowodowały, że całe województwo jest obszarem wysokiego bezrobocia strukturalnego.

Według stanu na 31.05.2007 r. w Gminie Sanok zarejestrowanych było 2 320 bezrobotnych, z czego 1 301 stanowiły kobiety (56%), 2 084 to liczba osób, bez prawa do zasiłku (89%).

Stopa bezrobocia dla całego powiatu sanockiego na dzień 31.06.2007 wyniosła 14,2%. W województwie stopa bezrobocia wynosi również 14,6%. Zdecydowana większość bezrobotnych nie ma prawa do zasiłku, zasiłkobiorcami jest jedynie 10,2% bezrobotnych.

Problem braku pracy w większym stopniu dotyczy kobiet, które stanowią 56% ogółu zarejestrowanych (wg danych na 31.01.2006 r.) i osoby młode. Osoby, które nie ukończyły 35 roku życia stanowią ponad 54% zarejestrowanych bezrobotnych.

Struktura bezrobotnych wg wieku w powiecie sanockim

- osoby do 24 roku życia: 1607 (23,61%),
- osoby w wieku 25 - 34 lat: 2093 (30,75%),
- osoby w wieku 35 – 44 lat: 1552 (22,80%),
- osoby w wieku 45 – 54 lat: 1338 (19,95%),
- osoby powyżej 55 roku życia: 197 (2,89%),

Tabela 4. Struktura zarejestrowanych bezrobotnych na dzień 31.12.2005 r.

Wyszczególnienie	Liczba bezrobotnych	Struktura	
		mężczyźni	kobiety
Gmina Wiejska Sanok	1255	548	707

Źródło: Województwo podkarpackie 2006, GUS.

Mieszkańcy powiatu charakteryzują się niskim poziomem wykształcenia. Dominują osoby, które ukończyły edukację na poziomie szkoły zasadniczej zawodowej ca 35% (2405), 25% populacji charakteryzuje się wykształceniem gimnazjalnym i niższym, 26% ukończyło szkoły średnie zawodowe. Najmniejszą grupę stanowią osoby o najwyższym poziomie edukacji (434 osób z wykształceniem wyższym). Poniższa tabela przedstawia strukturę bezrobotnych wg wykształcenia.

Tabela 5. Struktura bezrobotnych wg wykształcenia i płci.

Wyszczególnienie	Liczba	
	bezrobotnych	Struktura
Wyższe	434	6,19%
Średnie zawodowe	1 785	26,15%
Średnie ogólne	500	13,52%
Zasadnicze	2 405	35,74%
Zawodowe		
Gimnazjalnym i niższym	1 683	24,79%
Ogółem	6 807	100,00%

Źródło: PUP Sanok.

Dane dotyczące bezrobocia obrazują alarmujący poziom kryzysu społecznego

i skalę wykluczenia społecznego. Najnowsze wskaźniki dotyczące bezrobotnych w powiecie sanockim wg wieku i wykształcenia nie odbiegają od sytuacji w województwie. Przyczyna tak istotnej różnicy w stopie bezrobocia, nie leży w wieku ani wykształceniu populacji.

W gminie Sanok na dzień 31.12.2007 r. zatrudnionych było 543 osób, z czego 56% stanowiły kobiety. Ponad 60% osób zatrudnionych jest w usługach; tj. rynkowych (ca 13%) i nierynkowych (ca 47%). W przemyśle i budownictwie zatrudnionych jest ca 49% ludności. W województwie podkarpackim ca 41% zatrudnionych jest w przemyśle i budownictwie, a ca 58% pracuje w usługach rynkowych i nierynkowych.

Średnie wynagrodzenie na koniec 2005 r. wynosiło w powiecie sanockim 1982,89 zł, przy czym w sektorze publicznym (2 216,08 zł) było o ca 20% wyższe niż w sektorze prywatnym (1 854,92 zł). Średnie wynagrodzenie w przemyśle wynosiło 1901,49 zł, w usługach rynkowych 1 835,58 zł i w usługach nierynkowych 2 152,03 zł.

Tabela 6. Pracujący wg rodzajów działalności.

Gmina	Rolnictwo, Łowiectwo, Leśnictwo	Przemysł i budownictwo	Usługi rynkowe	Usługi nierynkowe	Ogółem
Gmina Wiejska Sanok	34	183	69	257	543

Źródło: Województwo podkarpackie 2006, GUS.

II.2.2. Gospodarka

II.2.2.1. Sektor przedsiębiorstw

Na terenie Gminy brak jest większych zakładów przemysłowych. Dominującą rolę odgrywa rolnictwo i drobne zakłady produkcyjno - usługowo - handlowe. Liczba podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w rejestrze REGON w gminach wynosi 686, z czego 4 to podmioty z udziałem kapitału zagranicznego.

Tabela 7. Podmioty gospodarcze zarejestrowane w rejestrze REGON w 2005 r.

Gmina	Ogółem	Sektor publiczny	Sektor prywatny	Spółki handlowe (z udziałem kapitału zagranicz.)	Spółki cywilne	Spółdzielnie	Osoby fizyczne
Gmina Sanok	686	15	671	11 (4)	26	3	574

Źródło: Województwo podkarpackie 2006 r., GUS.

Aktualnie na terenie gminy nie funkcjonuje żadne duże przedsiębiorstwo (zatrudniające ponad 500 osób). Najbliższe duże zakłady to Sanockie Zakłady Przemysłu Gumowego "Stomil" SA oraz "AUTOSAN" SA w Sanoku.

Brak dużych zakładów przemysłowych z jednej strony chroni środowisko naturalne przed degradacją, natomiast z drugiej strony jest przyczyną istnienia dużych luk na rynku pracy. Wysoki udział zakładów osób fizycznych w ogólnej liczbie przedsiębiorstw zarejestrowanych, oznacza rosnącą mobilność zawodową ludności w kierunku samozatrudnienia oraz tworzenia nowych miejsc pracy.

Wśród podmiotów gospodarczych prowadzących działalność gospodarczą najczęściej zajmowało się handlem i naprawami (33,7%), w budownictwie działalność prowadziło 10,6% podmiotów, a w przemyśle 9,8%. Poniższa tabela przedstawia szczegółowe zestawienie liczby podmiotów gospodarczych wg sekcji.

Tabela 8. Podmioty gospodarcze zarejestrowane w rejestrze REGON wg sekcji w 2005 r.

Gmina	Rolnictwo, Łowiectwo Leśnictwo	Przemysł	Budowni ctwo	Handel i naprawy	Hotele i restaurac je	Transport , łączność, gosp. magazyn owa	Pośrednic two finansowe	Obsługa nierucho mości i firm
Gmina Sanok	57	67	73	231	12	68	26	55

Źródło: Województwo podkarpackie 2006 r., GUS.

II.2.2.2. Rolnictwo

Z uwagi na warunki społeczno-gospodarcze występujące w przeszłości, rolnictwo województwa podkarpackiego posiada własną specyfikę wyróżniającą się przede wszystkim dużym rozdrobnieniem agrarnym, nadmiarem zasobów siły roboczej oraz niską towarowością produkcji rolnej. Powierzchnia użytków rolnych w województwie wynosi 807,9 tys. ha, z czego około 70% stanowią grunty orne. Około 91 % powierzchni rolniczej znajduje się we władaniu rolników indywidualnych. Największą grupę w ogólnej liczbie gospodarstw stanowią gospodarstwa o powierzchni 0 - 3 ha UR. Stanowią one 74,2% ogółu gospodarstw (w 1996 r. – 71,1%). Średnia powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwie rolnym wynosi 2,65 ha, zaś w Polsce 5,76 ha. Negatywny wpływ na kształt obecnej struktury obszarowej gospodarstw wywiera także niekorzystny rozróg gospodarstw – przeciętne gospodarstwo składa się z kilku do kilkunastu działek, których wielkość nie przekracza 0,35 ha.

Utrzymująca się słaba koniunktura w rolnictwie, a także trudne warunki ekonomiczne produkcji odbijają się niekorzystnie na poziomie rolnictwa. Sytuacja ta w pełnym zakresie charakteryzuje również obszar gmin.

Region należy do obszarów rolniczo-przemysłowych. Wskaźnik udziału użytków rolnych w powierzchni ogółem sytuuje powiat sanocki na jednym z czołowych miejsc w województwie, wynosząc 86,8%, podobnie jak w powiatach: jarosławskim, mieleckim i ropczycko-sędziszowskim.

Przeciętna powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwie indywidualnym wynosi 2,65 ha. Gospodarstwa rolne są rozdrobnione, podobnie jak w całym województwie. Najwięcej jest tych poniżej 1 ha – 36%. Powyżej 10 ha jest 69 gospodarstw, co stanowi 0,49%.

Tabela 9. Liczba gospodarstw rolnych.

Wyszczególnienie	Liczba gospodarstw ogółem	Liczba gospodarstw powyżej 1 ha
Gmina Sanok	3 747	2 445

Źródło: Źródło: Województwo podkarpackie 2006, GUS.

Zbyt duże rozdrobnienie agrarne wpływa na niską efektywność gospodarowania w rolnictwie, co przy istniejącym bezrobociu ukrytym na wsi sprawia, że rolnicy przeznaczają na samozaopatrzenie znaczną część produktów rolnych wyprodukowanych w swoich gospodarstwach.

W większości gospodarstw produkcja ma wciąż wszechstronny i niewyspecjalizowany charakter, a jej struktura nie odbiega zbytnio od przeciętnej w skali województwa.

W województwie podkarpackim obecnie najważniejszym kierunkiem produkcji w gospodarstwach rolnych jest produkcja roślinna (55% ogólnej liczby gospodarstw indywidualnych), natomiast mniejsze znaczenie w stosunku do innych województw ma produkcja zwierzęca (13%).

W powiecie sanockim najwięcej uprawia się zbóż podstawowych – 53,3% powierzchni uprawnej. W 2002 r. hodowano na terenie powiatu sanockiego ponad 811tys. sztuk bydła i prawie 6 tys. sztuk trzody chlewnej.

Na tle innych powiatów województwa podkarpackiego zasobność i potencjał rolnictwa powiatu sanockiego wypadają słabo i chociaż powiat ten broni się jeszcze w zestawieniu z powiatem leżajskim, leskim i sąsiednim brzozowskim, to już ropczycko- sędziszowski jest bardziej konkurencyjny.

Tabela 10. Dane statystyczne w wybranych powiatach województwa podkarpackiego.

Powiat	Grunty orne	Powierzchnia zasiewów pszenicy	Pogłowie bydła
Brzozowski	21338 ha	3683 ha	8374 sztuk
Leżajski	22098 ha	3529 ha	7350 sztuk
Ropczycko-sędziszowski	22804 ha	5757 ha	10804 sztuk
Strzyżowski	20218 ha	4908 ha	8179 sztuk
Sanocki	22119 ha	4314 ha	11054 sztuk

Źródło: Rocznik statystyczny województwa podkarpackiego 2006, dane za rok 2002.

Dla porównania struktura zasiewów głównych upraw w województwie podkarpackim i kraju przedstawia się następująco:

- zboża 70,0 % (kraj 77,1 %),
- ziemniaki 17,5 % (kraj 7,5 %),
- buraki cukrowe 5,3 % (kraj 2,8 %),
- pozostałe 3,4 % (kraj 8,5 %).

Średnia obsada zwierząt w sztukach na jedno gospodarstwo dla województwa podkarpackiego i kraju przedstawia się następująco:

Do 5 ha użytków rolnych:

- bydło – 0,4 (kraj 0,3),
- trzoda chlewna – 0,5 (kraj 0,7),
- owce – 0,0 (kraj 0,0),
- konie – 0,1 (kraj 0,1).

od 5 do 10 ha:

- bydło – 2,1 (kraj 2,5),
- trzoda chlewna – 4,9 (kraj 7,6),
- owce – 0,1 (kraj 0,1),
- konie – 0,3 (kraj 0,2).

od 10 ha i więcej:

- bydło – 4,9 (kraj 9,8),
- trzoda chlewna – 19,9 (kraj 36,1),
- owce – 1,7 (kraj 0,5),
- konie – 0,5 (kraj 0,3).

Charakterystyczną cechą regionu jest duża liczba koni. Stanowią one przeszło 12% stada koni w Polsce.

II.2.2.3. Infrastruktura turystyczna

Podkarpacie, w tym obszar Gminy Sanok, należą do najczystszych ekologicznie regionów Polski, co stwarza dobre warunki do wypoczynku oraz rozwoju turystyki. Województwo zaliczane jest do ścisłej czołówki w kraju ze względu na występowanie terenów o wysokich walorach przyrodniczych, turystycznych i krajobrazowych oraz posiada wiele cennych obiektów i miejsc dziedzictwa kulturowego. Obszar charakteryzuje się dużą atrakcyjnością turystyczną. Środowisko naturalne stwarza możliwości turystyki pieszej, rowerowej (trasy rowerowe) i konnej (ośrodki jeździeckie, stadniny koni) oraz sportów zimowych.

Liczne walory i atrakcje turystyczne skłaniają turystów do odwiedzenia obszaru, pomimo zróżnicowanej standardem, często niewystarczającej infrastruktury

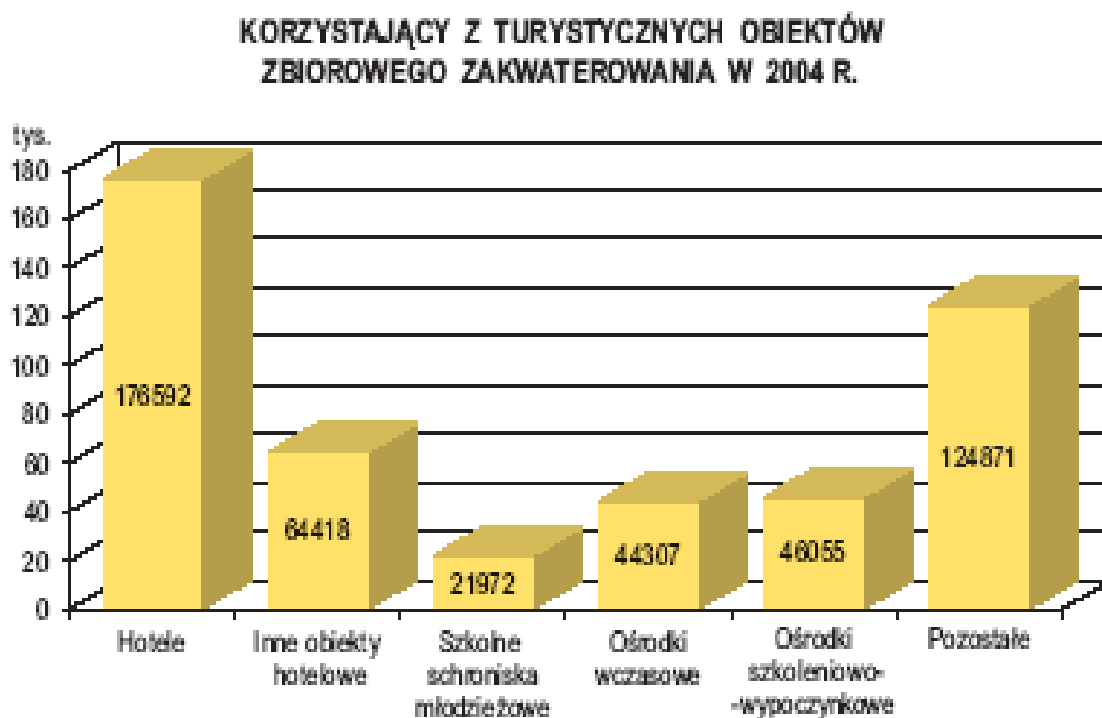
turystycznej. Znaczną wartość dla kultury materialnej regionu stanowi tradycyjne budownictwo drewniane, obejmujące zabytkowe obiekty sakralne (kościół i cerkwie), zespoły dworskie i coraz rzadsze zagrody mieszkalne, miejsca pamięci narodowej. Aktywną formą wypoczynku - połączonego z poznawaniem przyrody a także piękną krajobrazu parku, może być zwiedzanie ścieżek przyrodniczych, tras rowerowych, szlaków turystycznych.

Zasoby wodne (stawy, rzeka San, potoki pstrągowe) dają duże możliwości do rozwoju turystyki. Lasy pełnią funkcje klimatyczne oraz turystyczno-wypoczynkowe. Stanowią one doskonałą bazę do organizowania czynnego wypoczynku i rekreacji w oparciu o gospodarstwa agroturystyczne.

Gmina posiada słabo rozwiniętą infrastrukturę turystyczną. Na jej terenie znajduje się niewiele obiektów noclegowych i gastronomicznych. Również informacja i promocja turystyczna, monitoring ruchu turystycznego, jak również ilość i jakość ofert turystycznych są na niezadowalającym poziomie. Rozwój turystyki wymaga dobrze rozwiniętej bazy gastronomiczno – noclegowej. W przeciwnym wypadku tereny gminy będą odwiedzane jedynie tranzytowo, przez turystów udających się m. in. w Bieszczady. Równie ważna jest estetyka pomieszczeń, komfort noclegu i jakość obsługi gości. Dużą popularnością cieszą pobyty w kwaterach agroturystycznych, oraz w pensjonatach umieszczonych w dawnych pałacach i zamkach.

Według danych uzyskanych ze sprawozdawczości GUS w dniu 31 lipca 2004 r. w województwie podkarpackim czynne były 294 turystyczne obiekty zbiorowego zakwaterowania, w tym 46 hoteli, 4 motele, 7 pensjonatów, 47 szkolnych schronisk młodzieżowych, 20 ośrodków wczasowych i 23 ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe. Miejsca noclegowe w hotelach stanowiły 18,1% ogólnej liczby miejsc, w ośrodkach szkoleniowo-wypoczynkowych 12,7%, w ośrodkach wczasowych 11,6%, a w szkolnych schroniskach młodzieżowych – 10,9%. Najbardziej atrakcyjnym regionem województwa są Bieszczady i Beskid Niski. W powiatach bieszczadzkim, krośnieńskim, leskim i sanockim zlokalizowanych jest ponad 30% wszystkich turystycznych obiektów zbiorowego zakwaterowania.

Rysunek 5. Korzystający z obiektów turystycznych.

Źródło: Turystyka w województwie podkarpackim w 2004 r., Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2005.

Bazę noclegową powiatu stanowią głównie kwatery agroturystyczne, hotele oraz ośrodki wypoczynkowe.

Tabela 11. Turystyczne obiekty zbiorowego zakwaterowania.

Wyszczególnienie	2000	2001	2002	2003	2004
Turystyczne obiekty zbiorowego zakwaterowania	5	5	5	4	3
Miejsca noclegowe w turystycznych obiektach zbiorowego zakwaterowania	226	236	234	160	112
Korzystający z turystycznych obiektów zbiorowego zakwaterowania	4704	3117	3680	2501	2586

Źródło: Turystyka w województwie podkarpackim w 2004 r., Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2005.

W gminie Sanok, turystyka w różnych formach, może być czynnikiem znaczącym dla rozwoju lokalnego. Konkurencyjność rejonu Jeziora Solińskiego oraz strefy uzdrowisk Iwonicz - Zdrój i Rymanów - Zdrój istotnie utrudnia prowadzenie działalności a więc usługi turystyczne, jeżeli mają przynosić dochód, powinny być oferowane na odpowiednim poziomie jakościowym - wymaga to dużych nakładów finansowych, inwestycji bez gwarancji rentowności.

Świadczenie usług niskiej jakości nie jest i nie będzie wystarczającym impulsem rozwojowym dla gminy.

Korzystnych zmian można oczekiwać wraz ze wzrostem aktywności sektora prywatnego w tworzeniu miejsc noclegowych o podwyższonym standardzie. Turystyka może być funkcją uzupełniającą inne działania, funkcją dającą dodatkowy dochód np. rolnikom. Wydaje się, że właściwym kierunkiem może być rozwijanie agroturystyki, wczasów rodzinnych oraz wypoczynku związanego z uprawianiem jazdy konnej i narciarstwa biegowego.

W regionie brakuje placówek charakterystycznych, wykorzystujących atuty terenu, serwujących podkarpackie przysmaki. Pizzerie czy bary piwne będą miały odbiorców jedynie lokalnych.

Jednym z najpoważniejszych problemów utrudniających rozwój turystyki jest niedobór szlaków turystycznych pieszych i rowerowych

II.2.3. Stan rozwoju infrastruktury wiejskiej

II.2.3.1. Infrastruktura społeczna

II.2.3.1.1. Ochrona zdrowia i opieka społeczna

Zabezpieczenie bezpieczeństwa medycznego w gminie można uznać za stosunkowo dobre. Istniejące 4 zakładów opieki zdrowotnej zapewniają obsługę medyczną mieszkańców, natomiast 5 apteki/punkty apteczne umożliwiają dostęp do farmaceutyków. Liczba ludności obsługiwana przez jeden punkt zaopatrzenia w medykamenty wynosi 3351, co plasuje obszar na poziomie wyższym od średniej wojewódzkiej 3864.

Na terenie gminy nie ma zlokalizowanego szpitala. Doraźnie, pomoc lekarską zapewniają 5 zakładów opieki zdrowotnej.

Tabela 12. Ambulatoryjna opieka zdrowotna.

Gmina	Zakłady Opieki Zdrowotnej	Praktyki lekarskie	Apteki	Liczba ludności na 1 aptekę
Gmina Sanok	4	-	5	3351

Źródło: Województwo podkarpackie 2006, GUS.

Zadaniem pomocy społecznej na poziomie lokalnym jest tworzenie godziwych warunków egzystencji dla grup charakteryzujących się ubóstwem, dotkniętych wszelakiego rodzaju dysfunkcyjnością, pomoc w zaspokajaniu potrzeb społecznych, budowanie poczucia bezpieczeństwa socjalnego. Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej realizuje zadania opiekuńczo - pomocowe na terenie gminy. W oparciu o Prawo do świadczeń pomocy społecznej na zasadach określonych w ustawie z dnia 29 listopada 1990 r. o pomocy społecznej (jedn. Tekst Dz. U. Z 1993 r. nr 13, poz.60, zm. Dz. U. Z r. 1994 r. nr 62, poz. 265, zm. Dz.U. z r. 1996 r. nr 100, poz. 459 i nr 569) pomoc przysługuje osobom i rodzinom, które znalazły się okresowo w trudnej sytuacji życiowej. GOPS realizuje zadania zlecone Gminie jak i zadania własne Gminy w zakresie pomocy społecznej. Realizacja tych zadań spoczywa więc zarówno na

organach administracji rządowej jak i samorządowej. Powodem przyznania pomocy jest w szczególności ubóstwo, sieroctwo, bezdomność, potrzeba ochrony macierzyństwa, bezrobocie, niepełnosprawność, długotrwała choroba, bezradność w sprawach opiekuńczo - wychowawczych i prowadzeniu gospodarstwa domowego, alkoholizm, trudności w przystosowaniu do życia po opuszczeniu zakładu karnego, klęska żywiołowa lub ekologiczna.

Budżet pomocy społecznej na realizację zadań zleconych przewiduje środki pieniężne, które przeznaczone są na zadania zlecone obejmujące następujące formy świadczeń: zasiłki stałe wyrównawcze, renty socjalne, zasiłki stałe z tytułu wychowywania dziecka wymagającego stałej opieki i pielęgnacji, składki na ubezpieczenie ZUS do zasiłków stałych i okresowych zasiłków gwarantowanych, zasiłki okresowe, zasiłki z tytułu ochrony macierzyństwa, zasiłki rodzinne i pielęgnacyjne.

Budżet na realizację zadań własnych gminy z zakresu pomocy społecznej przewiduje środki pieniężne, które przeznaczone są na zadania obejmujące: zasiłki celowe na pokrycie kosztów leczenia i leków, kosztów remontu mieszkania, odzieży, opału, żywności, strat poniesionych w wyniku zdarzenia losowego, dożywianie dzieci w szkołach, pomoc dla osób bezdomnych, sprawienie pogrzebu itp. Gmina ma obowiązek udzielić schronienia, posiłku i niezbędnego ubrania osobie tego pozbawionej w świetle ustawy o pomocy społecznej.

Osobom samotnym, które z powodu wieku, choroby lub innych przyczyn wymagają pomocy innych osób, a są jej pozbawione przysługuje pomoc w formie usług opiekuńczych. Usługi te przyznawane są również osobom, którym rodzina nie może takiej pomocy zapewnić.

Na Gminie ciąży obowiązek zapewnienia osobom potrzebującym opieki w miejscu zamieszkania bądź kierowanie ich do Domu Pomocy Społecznej. Gmina zobowiązana jest ponosić za te osoby koszty pobytu w tych placówkach, jeżeli nie są one w stanie (bądź ich rodziny) opłacić swego pobytu. Bezrobocie, zła sytuacja materialna, pogorszenie stanu zdrowia oraz stały wzrost kosztów utrzymania rodzin są przyczyną wzrostu tzw. bezradności w sprawach opiekuńczo - wychowawczych i prowadzenia gospodarstwa domowego.

II.2.3.1.2. Edukacja i kultura

Podkarpackie należy do regionów o najwyższym udziale dzieci i młodzieży szkolnej (odpowiednio 39,6% i 41,7%) w stosunku do ogółu mieszkańców.

Według danych statystycznych za rok szkolny 2005/2006, w 17 szkołach podstawowych, w 79 oddziałach, uczyło się nieco ponad 1113 uczniów. W 4 gimnazjach, 21 oddziałach, ponad 400 uczniów.

Tabela 13. Infrastruktura edukacyjna w gminach.

Lp.	Gmina	Szkoły	Pomieszczenia szkolne	Oddziały	Uczniowie	Absolwenci
Szkoły podstawowe						
1.	Gmina Sanok	17	105	79	1113	195
Szkoły gimnazjalne						
2.	Gmina Sanok	4	22	21	437	133

Źródło: Województwo podkarpackie 2006, GUS.

Na terenie gminy nie funkcjonują żadne szkoły średnie. Potrzeby lokalnej młodzieży są całkowicie pokrywane przez szkoły ponadpodstawowe z terenu Sanoka. Po ukończeniu szkół podstawowych i gimnazjów dzieci z terenu gminy kształcą się głównie na terenie miasta. Tylko niewielki procent wybiera szkoły poza powiatem sanockim.

Obszar obsługiwany jest przez 11 **placówek bibliotecznych**. Liczba wypożyczeń na 1 mieszkańca w roku 2005 wynosiła 13,7 wolumina (w województwie – 18,9).

Tabela 14. Biblioteki publiczne w 2005 r.

Gmina	Placówki biblioteczne	Księgozbiór w tys. woluminów	Czytelnicy	Wypożyczenia w tys. woluminów	Wypożyczenia w woluminach na 1 czytelnika	Liczba mieszkańców na 1 placówkę biblioteczną
Gmina Sanok	11	99,5	2144	29,3	13,7	1523

Źródło: Województwo podkarpackie 2006, GUS.

Dzisiejsza aktywność społeczno – kulturalna mieszkańców opiera się głównie na działających w regionie zespołach tańca tradycyjnego, zespołach śpiewaczych, kapelach ludowych, teatrach obrzędowych, indywidualnych twórcach ludowych, zajmujących się m.in. malarstwem, rzeźbą i wyrobami z gliny, metaloplastyką, kuchnią tradycyjną, oraz stylizowanych zespołach pieśni i tańca.

Placówki pełniące rolę animatorów kultury działają w każdej gminie, w oparciu o własne programy i plany, które są nad wyraz szerokie i bogate przeznaczone dla jak najszerszej grupy odbiorców. Placówki te realizują również imprezy ponadgminne.

Na terenie obszaru funkcjonują liczne organizacje społeczne i stowarzyszenia, w tym:

- Ludowe Zespoły - Kluby Sportowe,
- Uczniowskie Kluby Sportowe,
- Ochotnicze Straże Pożarne,
- 30 stowarzyszeń i organizacji społecznych,

II.2.3.1.3. Sport i rekreacja

Stan infrastruktury rekreacyjnej uznać należy za szczególnie niezadowalający, zwłaszcza z punktu widzenia sezonu zimowego. Brak jest: sztucznego lodowiska, profesjonalnego wyciągu narciarskiego. Istniejąca infrastruktura sprowadza się do bazy sprzętowej lokalnych instytucji sportowych oraz wyposażenia hal sportowych

w szkołach. W większości sołectw na terenie powiatu, zlokalizowane są stadiony sportowe, ale ich stan jest bardzo różny.

Na terenie obszaru działają stowarzyszenia sportowe, które utrzymują drużyny piłki nożnej. Zadania realizowane przez te stowarzyszenia to głównie podnoszenie sprawności fizycznej dzieci i młodzieży, zapewnienie oferty spędzania wolnego czasu i reprezentowanie miejscowości i gminy na zewnątrz. Realizowane są one poprzez:

- działalność szkoleniowo-treningową,
- organizowanie imprez sportowo-rekreacyjnych dla dzieci i młodzieży,
- udział w rozgrywkach ligowych.

II.2.3.1.5. Bezpieczeństwo publiczne

Powiat sanocki; w tym Gmina Sanok pomimo wysokiej skali bezrobocia należy do względnie bezpiecznych. W 2005 r. stwierdzono 1647 przestępstw, w tym:

- zabójstw: 0,
- dotyczących uszczerbku na zdrowiu: 30,
- udział w bójce: 22,
- kradzież: 342,
- kradzież z włamaniem: 250,
- rozbój, kradzież z rozbojem: 196,
- przestępstwa drogowe: 395,
- przestępstwa gospodarcze: 215.

Wykrywalność sprawców przestępstw kształtowała się na poziomie 76,5%, przy czym najniższa wynosiła 26,9% i dotyczyła kradzieży oraz kradzieży z włamaniem.

W powiecie sanockim, największy udział w przestępczości wystąpił w obrębie przestępstw drogowych oraz związanych z kradzieżą i kradzieżą z włamaniem.

II.2.3.2. Infrastruktura techniczna

II.2.3.2.1. Infrastruktura drogowa i komunikacyjna

Oceniając dostępność komunikacyjną obszaru należy wziąć pod uwagę możliwość dojazdu z zewnątrz, z głównych skupisk ludzkich i węzłów komunikacyjnych o znaczeniu ponadregionalnym oraz istniejącą sieć komunikacyjną wewnątrz powiatu. W zasadzie w jednym i drugim wypadku ogranicza się ona do połączeń drogowych. Obszar jest objęty siecią kolejową, na jego terenie nie jest zlokalizowane żadne czynne lotnisko.

Połączenie ze stolicą województwa - Rzeszowem, gdzie też znajduje się najbliższy, wykorzystywany port lotniczy należy uznać za w miarę zadowalające. Stanowi je przede wszystkim przebiegająca przez zachodnie obszary powiatu droga krajowa nr 9, łącząca Radom z Barwinkiem, stanowiąca odcinek szlaku komunikacyjnego, wiodącego z centralnej Polski na południe Europy.

Podsumowując kwestię dostępności Gminy z zewnątrz możemy uznać, że jest ona zadowalająca jeśli chodzi o połączenie z centrum województwa i samym Rzeszowem, jednakże peryferyjne położenie Gminy w stosunku do największych ośrodków kraju nie tylko nie jest niwelowane przez komunikację, ale wręcz przeciwnie, istnieje spory problem, aby dotrzeć na teren powiatu czy też Gminy z Krakowa czy Warszawy.

Wymienione drogi odgrywają także najistotniejszą rolę w zakresie kształtowania wewnątrz-powiatowej sieci komunikacyjnej. Uzupełniają je w tym zakresie drogi powiatowe i gminne, które tworzą stosunkowo gęstą sieć.

Drogi gminne cechuje najczęściej zły stan techniczny, nie odpowiadający wymaganiom obsługi ruchu lokalnego. Stan dróg o nawierzchni utwardzonej jest w większości niezadowalający (konieczne są remonty z powodu niedostatecznej nośności). Na drogach występują spore zaległości remontowe, a stan nawierzchni utrudnia rozwój lokalnych przedsiębiorstw i obniża standard życia mieszkańców.

Układ komunikacyjny gminy Sanok obejmuje cztery rodzaje dróg: krajowe, wojewódzkie oraz powiatowe i gminne. Najważniejsze z nich zbiegają się w Sanoku, będącym głównym lokalnym węzłem komunikacyjnym. Podstawowe znaczenie dla lokalnego systemu drogowego i dla przyszłego rozwoju regionu ma droga krajowa nr 98 (Zator – Medyka), administrowana przez Rejon Dróg Krajowych w Sanoku, oraz

droga wojewódzka nr 886 (Domaradz - Brzozów – Sanok) w zarządzie Rejonu Dróg Wojewódzkich w Sanoku. Łączna długość dróg powiatowych w gestii Zarządu Dróg Powiatowych wynosi 91,9 km, a dróg gminnych (w gestii UG) 42 km, w tym 10 km o powierzchni asfaltowej i kolejnych 10 o powierzchni żwirowej. Do tego dochodzi jeszcze sieć dróg wiejskich i polnych nie posiadających nawierzchni i słabo przejezdnych.

W związku z dynamicznym rozwojem motoryzacji następuje przeciążenie istniejących tras motoryzacyjnych, przyspieszone zużycie nawierzchni drogowej i zwiększenie zanieczyszczenia powietrza. Dlatego najważniejszym zadaniem z zakresu infrastruktury drogowej jest obecnie modernizacja nawierzchni. W razie budowy zbiornika Dynów - Niewistka będzie konieczna modernizacja układu dróg wojewódzkich w jego rejonie. Koszty tych przedsięwzięć przewyższają wielokrotnie możliwości gminy, dlatego konieczne będzie pozyskanie środków na realizację tego celu.

Obszar należy do tych, w których problemy telekomunikacji zostały już pozytywnie rozwiązane. Na podstawie przeprowadzonych analiz stwierdzić można, że wszystkie miejscowości na terenie powiatu zostały strefonizowane i wszyscy mieszkańcy mają możliwość podłączenia się do sieci telefonicznej stacjonarnej.

II.2.3.2.2. Zaopatrzenie w energię i gaz

Gmina Sanok posiada sieć gazową obejmującą około 90 % jej gospodarstw.

Aktualnie zgazyfikowanych jest 29 wsi, pozostałe miejscowości w trakcie gazyfikacji. Gaz używany jest w celach konsumpcyjnych i grzewczych. W gospodarstwach nie zgazyfikowanych najpopularniejszym materiałem grzewczym jest węgiel.

Sieć energetyczna jest dobrze rozwinięta, całe gminy są zelektryfikowane. Wszyscy mieszkańcy mają dostęp do energii elektrycznej.

II.2.3.2.3. Gospodarka wodno – ściekowa

W obszarze odsetek ścieków przemysłowych i komunalnych wymagających oczyszczenia, a odprowadzanych do wód powierzchniowych lub do ziemi wynosi 33,8%. Wielkość ta kilkakrotnie przekracza średnią wojewódzką (9,1%). Długość sieci kanalizacyjnej wynosi ponad 111,1 km i jest obszarowo zróżnicowana, o czym świadczą wielkości zaprezentowane w poniższej tabeli. Ścieki odprowadzane siecią kanalizacyjną wynoszą 101,8 dam³.

Tabela 15. Sieć kanalizacyjna.

Gmina	Długość sieci kanalizacyjnej (km)	Ścieki odprowadzane siecią kanalizacyjną (dam ³)
Gmina Sanok	111,1	101,8

Źródło: Województwo podkarpackie 2006, GUS.

Na terenie obszaru występują niewykorzystane zasoby wód wysokiej jakości, których nie jest w stanie dostarczyć niedostatecznie rozwinięta sieć wodociągowa. Długość sieci wodociągowej wynosi 37,6 km i charakteryzuje się przestrzennym zróżnicowaniem. Zużycie wody z wodociągów na 1 mieszkańca kształtuje się na najniższym w województwie poziomie 4,5 m³ per capita i jest znacznie niższe od średniej w województwie podkarpackim, która wynosi 22,5 m³ per capita.

Tabela 16. Sieć wodociągowa.

Gmina	Długość sieci wodociągowej (km)	Zużycie wody w dam ³	Zużycie wody (m ³ per capita)
Gmina Sanok	37,6	75,7	4,5

Źródło: Województwo podkarpackie 2006, GUS.

Niska klasa czystości wód płynących powodują niemożność ich gospodarczego wykorzystania. Stąd konieczność sukcesywnego oczyszczania ścieków komunalnych i przemysłowych oraz podejmowanie działań w kierunku edukacji miejscowej ludności w zakresie zasad wykorzystania nawozów sztucznych i środków ochrony roślin.

Na terenie gmin funkcjonują ujęcia wody administrowane przez urzędy gminy oraz sieć wodociągowa. Do studni tych podłączona jest gminna sieć wodociągowa. Podstawowe zaopatrzenie w wodę odbywa się z grawitacyjnych wodociągów zagrodowych bazujących na własnych ujęciach wody ze źródeł stokowych. Część gospodarstw korzysta z tradycyjnych studni kopanych.

Odpłatność za zużytą wodę i zasady korzystania z wodociągów reguluje uchwała Rady Gminy. Zużycie wody przez poszczególne gospodarstwa domowe oblicza się na podstawie zainstalowanych w gospodarstwach wodomierzy lub obowiązującej normy zużycia wody.

IV. Analiza SWOT obszaru objętego strategią

Przedstawiona w rozdziale III diagnoza stanu obszaru objętego strategią stanowi punkt wyjścia dla określenia strategicznych obszarów działalności.

Etap ten jest niezbędny do przeprowadzenia analizy SWOT.

Celem analizy jest określenie mocnych i słabych stron, które wynikają ze specyfiki obszaru oraz szans i zagrożeń wpływających z otoczenia, a więc czynników, które są niezależne od gmin.

Analiza mocnych i słabych stron przeprowadzona została w ośmiu obszarach:

1. Położenie Gminy, środowisko naturalne, dostępność komunikacyjna,
2. Warunki demograficzne,
3. Poziom zaspokojenia warunków socjalno – bytowych,
4. Główne sektory gospodarki,
5. Rolnictwo,
6. Infrastruktura techniczna,
7. Warunki wspierające rozwój gospodarczy,
8. Turystyka i kultura.

Analiza szans i zagrożeń obejmuje czynniki związane z:

1. Ochroną środowiska i infrastrukturą techniczną,
2. Poziomem zaspokojenia warunków socjalno – bytowych,
3. Rolnictwem i głównymi sektorami gospodarki,
4. Turystyka i kultura.

1. POŁOŻENIE GMINY: ŚRODOWISKO NATURALNE, DOSTĘPNOŚĆ KOMUNIKACYJNA	
MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ol style="list-style-type: none"> 1. Duże walory przyrodnicze ze względu na położenie obszaru na pograniczu Beskidu Niskiego i Bieszczadów. 2. Ciekawe zróżnicowanie terenu gminy, zwłaszcza pod względem możliwości uprawiania sportów zimowych. 3. Małe zanieczyszczenie środowiska naturalnego. 4. Występowanie dużych kompleksów leśnych. 5. Obecność zabytków, pomników przyrody i rzadkich gatunków roślin. 6. Korzystny układ komunikacyjny gmin w stosunku do głównych arterii regionu. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Zły stan dróg. 2. Brak kompleksowej gospodarki odpadami. 3. Niska świadomość mieszkańców gminy nt. gospodarki odpadami (dzikie wysypiska śmieci).

2. WARUNKI DEMOGRAFICZNE	
MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ol style="list-style-type: none"> 1. Potencjał osób w wieku produkcyjnym. 2. Niewielki koszt zatrudnienia miejscowej ludności w przypadku przyciągnięcia inwestora do gmin. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Wysoka stopa bezrobocia szczególnie wśród ludzi młodych. 2. Niski poziom przyrostu naturalnego. 3. Migracja ludzi młodych do miasta. 4. Starzenie się populacji. 5. Niski odsetek osób o wysokim wykształceniu. 6. Niewielkie możliwości znalezienia

zatrudnienia.

3. POZIOM ZASPOKOJENIA WARUNKÓW SOCJALNO – BYTOWYCH

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ol style="list-style-type: none">1. Gminne Ośrodki Kultury,2. Gminne Biblioteki Publiczne.3. Gminne Ośrodki Sportu i Rekreacji – miejsca spędzania wolnego czasu w Gminach.4. Działające kluby sportowe.	<ol style="list-style-type: none">1. Ograniczona ilość środków finansowych na remonty i budownictwo.2. Ograniczone możliwości spędzenia wolnego czasu poza stolicą powiatu Sanokiem.3. Niskie środki na utrzymanie i inwestowanie w szkolnictwo.4. Niedostateczne wyposażenie szkół w pomoce dydaktyczno – naukowe.5. Niedostateczna baza informatyczna.6. Niski stopień wykorzystania istniejącej bazy kulturalnej.7. Słabo rozwinięta sieć placówek handlowych na terenie gminy.8. Nierównomiernie „obciążona” sieć szkół podstawowych.

4. GŁÓWNE SEKTORY GOSPODARKI POZA ROLNICTWEM

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ol style="list-style-type: none">1. Możliwość selekcji kadry oraz duży potencjalny zasób siły roboczej ze względu na istniejące w regionie bezrobocie,2. Rozwijający się sektor małych i średnich przedsiębiorstw, głównie w zakresie handlu oraz usług,	<ol style="list-style-type: none">1. Niewystarczająca infrastruktura instytucjonalna wspierająca rozwój przedsiębiorczości w gminie,2. Brak miejscowego kapitału na inwestycje rozwojowe w firmach,3. Słabość ekonomiczna istniejących firm,4. Słabo rozwinięta drobna wytwórczość,5. Niedostateczna promocja gospodarcza i turystyczna,

	<ol style="list-style-type: none"> 6. Słabo rozwinięta baza gastronomiczna. 7. Niedostateczna edukacja ekonomiczna społeczeństwa. 8. Brak rozwiniętego przemysłu. 9. Niewielkie możliwości wynajmu lokali lub kupna gruntów pod działalność gospodarczą. 10. Niska siła nabywcza mieszkańców Gminy.
--	--

5. ROLNICTWO	
MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ol style="list-style-type: none"> 1. Produkcja rolnicza o niskim poziomie skażenia, wytwarzająca zdrową żywność. 2. Możliwość specjalizacji w zakresie ogrodnictwa, sadownictwa i warzywnictwa. 3. Możliwość rozwoju agroturystyki. 4. Baza do rozwoju przetwórstwa rolno-spożywczego. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Utrudniony dostęp do pól ze względu na niekorzystne ukształtowanie terenu. 2. Rozdrobniona struktura gospodarstw rolnych. 3. Niekorzystne rozłogi gospodarstw. 4. Brak zorganizowanego lokalnego rynku zbytu. 5. Tradycyjny system produkcji. 6. Niski poziom wiedzy rolniczej. 7. Niski poziom specjalizacji rolnej. 8. Słaba mechanizacja produkcji rolnej. 9. Wysokie koszty produkcji rolnej. 10. Zbyt duże zatrudnienie w rolnictwie. 11. Brak preferencyjnych kredytów.

6. INFRASTRUKTURA TECHNICZNA	
MOCNA STRONA	SŁABA STRONA
<ol style="list-style-type: none"> 1. Wysoki poziom gazyfikacji wsi. 2. Dobrze rozwinięta sieć kanalizacyjna. 3. Dobrze rozwinięta sieć 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Zły stan dróg. 2. Słabo rozwinięta sieć wodociągowa. 3. Niedostateczne oświetlenie ulic.

telekomunikacyjna.	4. Niedostatecznie rozwinięta baza gastronomiczna.
.	5. Zły stan melioracji (brak konserwacji urządzeń wodnych).

7. WARUNKI WSPIERAJĄCE ROZWÓJ GOSPODARCZY	
MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
1. Działające Banki Spółdzielcze 2. Współpraca władz Gminy i Rady Gminy ze społecznością lokalną. 3. Dynamiczne podejście władz lokalnych do lokalnego rozwoju gospodarczego.	1. Niedostateczna ilość lokalnego kapitału prywatnego. 2. Brak banku informacji na terenie Gminy, w którym można by zdobyć informacje o instytucjach wspierających rozwój gospodarczy. 3. Niedostateczna ilość i poziom wykwalifikowanej kadry, 4. Słabo rozwinięte komórki zajmujące się promocją gospodarczą i turystyczną Gminy. 5. Mentalność części mieszkańców blokująca przedsiębiorczość i innowacyjność.

8. Turystyka i kultura	
MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
1. Bogate i unikalne w skali świata dziedzictwo kulturowe na styku narodowości i wyznań, którego wymiarem mogą być zabytkowe, drewniane budowle sakralne i świeckie oraz bogaty folklor. 2. Region czysty ekologicznie, atrakcyjny krajobrazowo i przyrodniczo	1. Zły stan nawierzchni dróg. 2. Niewystarczająco rozwinięta ogólnodostępna infrastruktura okołoturystyczna (nieoznakowane szlaki turystyczne, mała ilość obiektów sportowo-rekreacyjnych, obiektów noclegowych o wysokim standardzie, wypożyczalni sprzętu

<ol style="list-style-type: none"> 3. Niski stopień industrializacji i brak przemysłu ciężkiego, czystość środowiska naturalnego. 4. Sprzyjające rozwojowi turystyki warunki klimatyczne. 5. Doskonałe warunki do uprawiania turystyki aktywnej i specjalistycznej – rozległe tereny do wytyczenia szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych). 6. Dobre warunki dla rozwoju rolnictwa wysokotowarowego i ekologicznego – produkcji zdrowej żywności, ekologicznej hodowli. 7. Potencjał dla rozwoju agroturystyki i produkcji zdrowej żywności. 8. Zaangażowanie społeczności lokalnej w rozwój obszaru. 9. Liczne i różnorodne imprezy kulturalne i sportowo–rekreacyjne. 10. Duży zasób taniej siły roboczej. 	<p>sportowego itp.).</p> <ol style="list-style-type: none"> 3. Brak sprawnego zintegrowanego systemu informacji, promocji i dystrybucji istniejących produktów turystycznych. 4. Brak oferty turystycznej w formie pakietów sprzedawanych zarówno na miejscu, jak i poza granicami obszaru, brak markowych produktów turystycznych. 5. Niewystarczające kwalifikacje kadr turystycznych (w tym przygotowanych do obsługi turystów zagranicznych) w regionie. 6. Ograniczony kapitał własny na rozwój i poprawę infrastruktury oraz na ochronę środowiska. 7. Wysoki stopień bezrobocia i niski poziom zamożności społeczności lokalnej. 8. Migracja ludzi młodych. 9. Brak integracji działań branży turystycznej.
---	---

Analiza szans i zagrożeń

1. OCHRONA ŚRODOWISKA I INFRASTRUKTURA TECHNICZNA	
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ol style="list-style-type: none">1. Rozwój świadomości ekologicznej w kraju.2. Pozyskanie środków z funduszy strukturalnych na realizację programów z zakresu ochrony środowiska.3. Pozyskanie środków z funduszy strukturalnych na rozbudowę infrastruktury technicznej.4. Rozwój nowych technologii telekomunikacyjnych.	<ol style="list-style-type: none">1. Długi czas oczekiwania na skutki podjętych działań operacyjnych.2. Brak środków na rozbudowę infrastruktury technicznej.3. Dominacja celów ekonomiczno-społecznych nad ekologicznymi.4. Niska świadomość ekologiczna mieszkańców gminy.

2. POZIOM ZASPOKOJENIA WARUNKÓW SOCJALNO – BYTOWYCH	
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ol style="list-style-type: none"> 1. Polepszenie się sytuacji ekonomicznej mieszkańców Gminy. 2. Spadek stopy bezrobocia wśród mieszkańców Gminy. 3. Przekazanie większych środków na utrzymanie i inwestowanie w szkolnictwo. 4. Pozyskanie środków na doposażenie szkół w pomoce dydaktyczno – naukowe. 5. Pozyskanie środków finansowych na uzupełnienie księgozbiorów w bibliotekach. 6. Uruchomienie na terenie Gmin prywatnych gabinetów specjalistycznych. 7. Pozyskanie środków na rozwój bazy kulturalnej. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Dalsza migracja młodych ludzi do większych miast. 2. Emigracja młodych ludzi. 3. Wzrastające bezrobocie wśród mieszkańców gminy. 4. Brak środków budżetowych dofinansowanie placówek oświatowych.

3. ROLNICTWO I GŁÓWNE SEKTORY GOSPODARKI

SZANSE	ZAGROŻENIA
<ol style="list-style-type: none">1. Pozyskanie zewnętrznych inwestorów,2. Dostęp do preferencyjnych kredytów na rozwój przedsiębiorczości.3. Rozwój turystyki wiejskiej.4. Kredyty preferencyjne na restrukturyzację i modernizację sektora rolnego.5. Tworzenie się zorganizowanych, profesjonalnych rynków hurtowych.6. Możliwość tworzenia grup producenckich i marketingowych.7. Rosnące zainteresowanie żywnością wyprodukowaną w gospodarstwach ekologicznych.8. Możliwość pozyskania środków z funduszy strukturalnych na rozwój rolnictwa.9. Możliwość pozyskania środków z funduszy strukturalnych na rozwój przedsiębiorczości.	<ol style="list-style-type: none">1. Niestabilna i skomplikowana polityka podatkowa.2. Wysokie poziomy podatków i opłat ZUS.3. Małe zainteresowanie kapitału zewnętrznego.4. Duża konkurencyjność zagranicznych wyrobów.5. Brak stabilnej polityki rolnej państwa.6. Brak instrumentów obrony rynku rodzimego - niekontrolowany wpływ towarów.7. Brak polityki państwa wspierającej eksport produktów rolnych.8. Niekorzystne relacje cen produktów rolnych do środków produkcji - niska opłacalność produkcji.9. Brak niektórych uregulowań prawnych np. Ustawa o gospodarstwie rodzinnym, ustawa górską, ustawa o grupach producentów rolnych, o doradztwie rolniczym i innych dotyczących obszarów wiejskich.

4. TURYSTYKA I KULTURA	
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ol style="list-style-type: none"> 1. Tendencje w turystyce – rosnąca aktywność turystyczna, zainteresowanie turystyka aktywną, wzmożony popyt na wyjazdy weekendowe, rozwój turystyki rodzinnej. 2. Możliwość wykorzystania środków z funduszy strukturalnych oraz Funduszu Spójności. 3. Samoorganizacja podmiotów gospodarczych związanych z turystyką (zwłaszcza właściciele gospodarstw agroturystycznych). 4. Wzrost znaczenia regionalizmu i odrębności kulturalnej (powrót do tradycji). 5. Rosnące zapotrzebowanie na zdrową żywność. 6. Tendencje do podnoszenia kwalifikacji kadr turystycznych. 7. Konieczność przestrzegania przez przedsiębiorstwa unijnych norm ochrony środowiska – poprawa stanu środowiska naturalnego. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Utrzymanie tendencji do degradacji obiektów zabytkowych (brak dostatecznych środków finansowych). 2. Pogorszenie sytuacji materialnej przeciętnej polskiej rodziny – spadek aktywności turystycznej. 3. Brak współpracy i współdziałania w rozwijaniu i promocji turystyki. 4. Niekorzystne tendencje w turystyce przyjazdowej związane z wprowadzeniem obowiązku wizowego dla obywateli Ukrainy. 5. Niedostateczne środki własne i brak zewnętrznych źródeł wspierania rozwoju turystyki w Gminie.

V. Cele strategiczne

V.1 Tematy wiodące i cele strategiczne

Gmina Sanok wykorzystując potencjał związany z położeniem geograficznym i atrakcyjnością dla lokowania inicjatyw biznesowych oraz osadnictwa, dzięki realizacji celów strategii stanie się miejscem gdzie warto mieszkać, pracować, inwestować, gdzie warto spędzać czas, wypoczywać.

Wielkie wyzwanie stojące przed władzami gminy to ukształtowanie wizerunku gminy przyjaznej mieszkańcom, atrakcyjnej dla działalności gospodarczej, zamieszkania i spędzania czasu wolnego oraz turystyki i rekreacji. Pozwoli to na większą integrację mieszkańców z miejscem zamieszkania i budowę społeczeństwa obywatelskiego.

Ważnym obszarem, który będzie podlegał rozwojowi, będzie sektor małych i średnich przedsiębiorstw głównie w zakresie usług i przetwórstwa rolnego. Gmina rozwine system ulg i zachęt dla inwestorów, co prowadzić będzie do tworzenia nowych miejsc pracy, a tym samym pozytywnie wpłynie na dochody budżetu gminy.

Przewidywane zmiany dotkną również sektor rolniczy - podniesieniu ulegnie poziom oświaty rolniczej. Pojawią się gospodarstwa ekologiczne produkujące na rynek europejski. Na terenie gminy pojawią się podmioty zajmujące się przetwórstwem rolno – spożywczym. Specjalistyczne gospodarstwa rolne będą sprzedawać i niejednokrotnie we własnym zakresie przetwarzać swoje produkty rolne. Tworzone będą grupy producenckie. Problem przemian w rolnictwie złagodzony zostanie poprzez krajowe i regionalne produkty restrukturyzacyjne i dofinansowanie rolników, w tym ze środków UE.

Szczegółowo sformułowana wizja i uświadomienie konieczności konkretnych zmian pozwala na wyznaczenie dziedzin i celów strategicznych rozwoju gminy. Ze względu na konieczność zaspokojenia aspiracji mieszkańców oraz wzmocnienia pozycji obszaru objętego strategią w otoczeniu, sformułowano dwa cele generalne zorientowane na wnętrze i na otoczenie obszaru oraz trzeci zorientowany na wzmocnienie współpracy podmiotów decydujących o rozwoju lokalnym.

- CG1. Wysoka atrakcyjność zamieszkania w obszarze objętym strategią jako miejsca, w którym osiąganie materialnych standardów cywilizacyjnych łączone jest z zachowaniem pozytywnych wartości kulturowych, tradycyjnych więzi społecznych i wartości środowiskowych oraz dostarczającego swoim mieszkańcom dogodnych warunków dla rozwoju indywidualnego i aktywności zawodowej.**
- CG2. Wysoka konkurencyjność gospodarki obszaru objętego strategią, rozwijającej się w zgodzie z zasadami ekorozwoju, zdolnej do sprostania wyzwaniom pojawiającym się w otoczeniu i efektywnie wykorzystującej zasoby wewnętrzne obszaru.**
- CG3. Współzależność działań podejmowanych przez podmioty lokalne i wewnętrzną spójność obszaru objętego strategią.**

Wyróżniono następujące dziedziny strategicznego rozwoju obszaru wpisane i wynikające z założeń celów podstawowych:

1. Kapitał ludzki i społeczny (w tym edukacja i kultura).
2. Ochrona środowiska przyrodniczego.
3. Gospodarka, rolnictwo, turystyka (w tym zatrudnienie).
4. Infrastruktura (w tym transport).
5. Opieka społeczna, zdrowie, bezpieczeństwo, rekreacja, sport.
6. Sprawne zarządzanie, współpraca lokalna i równomierny rozwój obszaru (w tym rozwój obszarów wiejskich).

Dla poszczególnych dziedzin zostały opracowane cele operacyjne (**CO**), dla których z kolei sformułowano kierunki działań (**K**).

DZIEDZINA 1: KAPITAŁ LUDZKI I SPOŁECZNY (W TYM EDUKACJA I KULTURA)

Starania podjęte w celu zaspokojenia zbiorowych i indywidualnych potrzeb mieszkańców gminy przyczynią się do zwiększenia ich aktywności, rozwoju postaw przedsiębiorczych oraz wzrostu postaw innowacyjnych. Podniesienie poziomu świadomości mieszkańców wpłynie na wzmocnienie pozytywnego postrzegania ich miejsca zamieszkania, jego specyfiki oraz uświadomienie możliwości i podjęcie w związku z tym działań w celu czerpania z tego tytułu korzyści gospodarczych i społecznych.

CO1.1. Wysokie i stale aktualizowane kwalifikacje mieszkańców gminy dostosowane do potrzeb rynku pracy.

- K1.1.1. Rozwój możliwości permanentnego podnoszenia kwalifikacji i przekwalifikowań m.in. przez organizowanie kursów zawodowych.
- K1.1.2. Rozwijanie materialnej, organizacyjnej i kadrowej bazy edukacyjnej w zgodzie z wymaganiami współczesnego kształcenia.
- K1.1.3. Prowadzenie analiz rynku pracy oraz prognoz jego rozwoju pozwalających na dostosowanie kierunków kształcenia do jego obecnych i przyszłych potrzeb oraz do aktualnego zainteresowania młodzieży.

CO1.2. Podtrzymywanie i tworzenie silnych więzi społecznych łączących mieszkańców, opartych na tradycji i tożsamości lokalnej.

- K1.2.1. Kultywowanie tradycji kulturowych, więzi sąsiedzkich i rodzinnych.
- K1.2.2. Budowanie więzi mieszkańców obszaru objętego strategią, odpowiedzialności za jego rozwój oraz umożliwienie partycypacji w kształtowaniu jego przyszłości.
- K1.2.3. Budowanie wśród mieszkańców świadomości pozytywnych perspektyw rozwoju indywidualnego.

CO1.3. Mentalne otwarcie mieszkańców na otoczenie i dostosowanie do współczesnych trendów gospodarczych i społecznych.

- K1.3.1. Usuwanie barier utrudniających mieszkańcom obszaru funkcjonowanie we współczesnych warunkach społeczno-ekonomicznych.
- K1.3.2. Rozwijanie bezpośrednich kontaktów mieszkańców obszaru objętego strategią ze światem.

CO1.4.Szacunek dla materialnego dziedzictwa kulturowego i historycznego wyrażający się w utrzymywaniu obiektów zabytkowych i charakterystycznych walorów zabudowy.

K1.5.1. Ochrona i odnowa zabytkowych obiektów obszaru objętego projektem.

CO1.5.Sprawny, efektywny system edukacyjno-wychowawczy.

K1.5.1. Wyrównywanie szans rozwojowych młodzieży z różnych środowisk, w tym osób z dysfunkcjami i niepełnosprawnością oraz uczniów z ubogich rodzin.

K1.5.2. Pomoc stypendialna dla młodzieży na poziomie średnim i wyższym

K1.5.3. Zapewnienie wysokiego poziomu kształcenia młodzieży podnoszącego możliwości dalszej edukacji na poziomie wyższym oraz intensyfikacja kształcenia w zakresie języków obcych i informatyki.

K1.5.4. Planowanie kształcenia ustawicznego dla dorosłych.

K1.5.5. Rozwijanie bazy materialnej oraz infrastruktury szkolnej, w tym doposażenie w nowoczesne środki dydaktyczne wspomagające praktyczną naukę zawodu.

K1.5.6. Rozwijanie efektywnego systemu doradztwa i doskonalenia nauczycieli, w szczególności dla młodych pracowników oraz nauczycieli informatyki i języków obcych.

K1.5.7. Rozwijanie efektywnego systemu doradztwa i doskonalenia dla kadry kierowniczej w zakresie organizacji i zarządzania oświatą, ze szczególnym uwzględnieniem procedur wewnętrznego mierzenia jakości pracy szkoły oraz pozyskiwanie środków finansowych z UE.

K1.5.8. Podjęcie działań prowadzących do dalszego uspołeczniania oświaty oraz pozyskiwanie osób, instytucji, zakładów pracy i innych podmiotów do sponsorowania przedsięwzięć oświatowych.

K1.5.9. Wspieranie (gratyfikowanie) kooperacji przedsiębiorców ze szkołą w zakresie kształcenia praktycznego.

K1.5.10. Zmniejszenie kosztów utrzymania istniejących budynków szkolnych poprzez ich modernizację.

Rozwój lokalnej kultury

K1.6..1 Wspieranie kształcenia animatorów kultury.

K1.6..2 Organizowanie imprez o charakterze ponadregionalnym, promowanie działań oraz grup i zespołów działających w obszarze kultury.

K1.6..3 Ochrona zabytków.

K1.6..4 Rozwój kultury ludowej poprzez identyfikację z miejscem pochodzenia (tworzenie wyróżników regionalnych tradycji).

K1.6..5 Upowszechnienie i promowanie kalendarza imprez wydarzeń kulturalnych.

DZIEDZINA 2: OCHRONA ŚRODOWISKA PRZYRODNICZEGO I ZASOBÓW NATURALNYCH

Poprawa i utrzymanie na zadowalającym poziomie stanu poszczególnych elementów środowiska naturalnego gminy oraz prawidłowe gospodarowanie nimi nie będą możliwe bez wyeliminowania niewłaściwej gospodarki odpadami, niedostatecznej ochrony wód, lasów i powietrza.

Działania mające na celu poprawę sytuacji, ochronę i właściwą gospodarkę środowiskiem przyrodniczym i jego zasobami, powinny być skierowane na podniesienie świadomości potrzeby ochrony zasobów naturalnych gminy oraz stworzenia niezbędnej infrastruktury, która umożliwi realizację planowanych przedsięwzięć.

CO2.1. Dyscyplina w gospodarowaniu zasobami środowiska naturalnego pozwalająca na zachowanie najcenniejszych walorów ekosystemu i świadome wykorzystywanie zasobów naturalnych.

- K2.1.1. Gospodarowanie przestrzenią z uwzględnieniem zasad zrównoważonego rozwoju.
- K2.1.2. Objęcie ochroną najcenniejszych pod względem ekologicznym obszarów.
- K2.1.3. Utworzenie nowoczesnego systemu informacji o środowisku i jego ochronie.
- K2.1.4. Kształtowanie proekologicznej świadomości mieszkańców.
- K2.1.5. Wspieranie działań proekologicznych (sprzątanie świata, porządkowanie szlaków turystycznych, brzegów rzek itp.).

CO2.2. Efektywna gospodarka odpadami.

- K2.2.1. Opracowanie i uchwalenie programu gospodarki odpadami.
- K2.2.2. Wdrożenie systemu selektywnej zbiórki odpadów.
- K2.2.3. Kompleksowy system zagospodarowania odpadów stałych.
- K2.2.4. Likwidacja i rekultywacja „dzikich” wysypisk.
- K2.2.5. Sprawny system odbioru ścieków z szamb.
- K2.2.6. Doskonalenie systemu ochrony przeciwpowodziowej i przeciwpożarowej.
- K2.2.7. Prowadzenie działań edukacyjnych i informacyjnych w zakresie wprowadzanych systemów zbiórki odpadów.

CO2.2.Racjonalne, gospodarcze wykorzystanie zasobów przyrodniczych i krajobrazowych przy zachowaniu i ochronie wysokich walorów przyrodniczych i krajobrazowych.

Ochrona przed niepożądanym zagospodarowaniem terenów otwartych, czynnych biologicznie (ograniczenie procesów urbanizacyjnych na terenach o wysokich walorach krajobrazu przyrodniczego).

Zalesianie gruntów rolniczo mało przydatnych.

Zagospodarowanie turystyczne lasu i terenów przy zbiornikach wodnych.

Upowszechnienie biologicznych i ekologicznych metod gospodarowania w rolnictwie i leśnictwie.

Utrzymanie drożności systemów melioracyjnych.

Egzekwowanie przepisów z zakresu ochrony środowiska.

Modernizacja systemu zaopatrzenia w ciepło.

Optymalizacja wyboru źródeł ciepła.

Promowanie odnawialnych źródeł energii.

Utworzenie mechanizmów wspierania wykorzystania odnawialnych źródeł energii.

Ograniczenie emisji zanieczyszczeń, modernizacja procesów technologicznych na energooszczędne i niskoemisyjne.

DZIEDZINA 3: GOSPODARKA, ROLNICTWO, TURYSTYKA (W TYM ZATRUDNIENIE)

Gospodarka gminy charakteryzuje się największym udziałem małych i średnich przedsiębiorstw. W większości są to jednak podmioty słabo zarządzane, nie zajmujące się promocją swoich wyrobów, nie „zrzeszone”, działające indywidualnie na rynku. Występuje dotkliwy brak informacji w zakresie prowadzenia działalności gospodarczej, o rynkach zbytu oraz o możliwości współpracy między jednostkami. Istnieje zatem konieczność wsparcia rozwoju lokalnej przedsiębiorczości poprzez zwiększenie zakresu finansowania inwestycji, promocji prowadzonej działalności oraz poszukiwania nowych rynków zbytu a co za tym idzie tworzenia możliwości i organizowania nowych miejsc pracy. Nieodzownym stały się działania zmierzające do stworzenia warunków ustawicznego kształcenia, możliwości przekwalifikowania zawodowego oraz podnoszenia kwalifikacji.

Przemysłowo-rolniczy charakter gminy cechuje niska produktywność, gospodarstwa rolnicze nastawione są wyłącznie na zaspokajanie indywidualnych potrzeb. Zapewnienie warunków dla rozwoju wsi wymaga stworzenia nowych alternatywnych źródeł dochodów poprzez rozwój agro-, eko-turystyki, usług, rzemiosła, drobnego przemysłu a przede wszystkim przetwórstwa rolno-spożywczego przez m.in., tworzenie grup producenckich.

CO3.1.Zrównoważony jakościowo i ilościowo rynek pracy.

- K3.1.1. Koordynacja profili kształcenia z bieżącymi i prognozowanymi potrzebami rynku pracy.
- K3.1.2. Tworzenie warunków dla przejmowania nadwyżek rąk do pracy z rolnictwa.
- K3.1.3. Stworzenie mieszkańcom warunków do podejmowania pracy poza Gminą.
- K3.1.4. Zwiększenie liczby lokalnych zasobów miejsc pracy poprzez rozwój turystyki.

CO3.2.Rozwój usług turystycznych

- K3.1.1. Budowa kompleksowego systemu informacji turystycznej.
- K3.1.2. Utworzenie Lokalnej Organizacji Turystycznej.
- K3.1.3. Promocja inwestycji turystycznych obszaru objętego strategią.
- K3.1.4. Rozwój różnorodnych form turystyki: pieszej, rowerowej, kajakarstwa, narciarstwa, jeździectwa, wędkarstwa, myślistwa i łowiectwa.

- K3.1.5. Rozbudowanie oferty imprez sportowo-rekreacyjnych (wspieranie rozwoju aktywnego wypoczynku i turystyki oraz turystyki biznesowo-konferencyjnej).
- K3.1.6. Rozwój agroturystyki jako kierunek priorytetowy w działaniach Gminy.
- K3.1.7. Rozwój ekoturystyki w gospodarstwach agroturystycznych (dostosowanie istniejącej bazy turystycznej do wymogów ochrony środowiska).
- K3.1.8. Podniesienie konkurencyjności produktów turystycznych poprzez lepszą ochronę i ekspozycję istniejących atrakcji turystycznych powiatu, a zwłaszcza dziedzictwa historii, kultury i unikatowych walorów przyrodniczych.
- K3.1.9. Rozwój istniejących i nowych atrakcji i imprez turystycznych powiatu związanych z dziedzictwem historycznym i kulturowym regionu.
- K3.1.10. Prezentacja walorów turystycznych poprzez udział w krajowych i międzynarodowych targach, wizytacjach, wykorzystanie środków multimedialnych, promocję w informatorach ogólnopolskich.
- K3.1.11. Podnoszenie konkurencyjności produktu turystycznego regionu poprzez rozwój infrastruktury rekreacyjno - sportowej i usług świadczonych dla turystów.

CO3.3.Współzależny rozwój przemysłu, rolnictwa i turystyki.

- K3.2.1. Wzmacnianie integracji pomiędzy rolnictwem, przemysłem i turystyką.
- K3.2.2. Rozwijanie nowych form działalności ekonomicznej wokół gospodarstw rolnych.
- K3.2.3. Promowanie terenów pod nowe inwestycje przemysłowe ze szczególnym uwzględnieniem przestrzegania zasad ekologii.
- K3.2.4. Utworzenie grup producentów rolnych i tworzenie na ich bazie lokalnych zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego.
- K3.2.5. Rozwijanie współpracy pomiędzy producentami a zakładami przetwórstwa produktów rolnych
- K3.3.1. Przygotowanie atrakcyjnej oferty inwestycyjnej.
- K3.3.2. Działania na rzecz wzbogacania walorów kulturowych Gminy, organizowanie różnego typu imprez o znaczeniu ponadlokalnym i ponadregionalnym w powiązaniu z promocyjną działalnością wspierającą lokalny przemysł (rolno-spożywczy).

CO3.5. Wsparcie lokalnej przedsiębiorczości i tworzenie warunków do rozwoju innowacyjnych gałęzi gospodarki zapewniających miejsca pracy w szczególności poprzez rozwój i modernizację rolnictwa i obszarów wiejskich.

- K3.4.1. Stworzenie możliwości stałej restrukturyzacji gospodarki obszaru, wspierania perspektywicznych branż, wprowadzania nowych technologii.
- K3.4.2. Wspieranie podmiotów inwestujących w badania i rozwój.
- K3.4.3. Uruchomienie mechanizmów dyfuzji koncepcji ze sfery nauki do sfery biznesu.
- K3.4.4. Wykorzystanie potencjału gospodarki Gminy (prowadzenie aktywnych działań dla pozyskania inwestorów zewnętrznych, a szczególnie środków finansowych warunkujących rozwój gospodarczy).
- K3.4.5. Wykreowanie marki i produktów regionalnych.
- K3.4.6. Opracowanie i wdrożenie programu promocji produktu regionalnego (stworzenie regionalnego lobbingu).
- K3.4.7. Opracowanie i zarejestrowanie regionalnego logo, stworzenie systemu sprzedaży produktów regionalnych oraz systemu wspierania tej sprzedaży – grupy producenckie - klastry).

CO3.4. Rozwijanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw.

- K3.5.1. Stworzenie systemu wsparcia dla przedsiębiorstw z gałęzi innowacyjnych, przetwórstwa rolno-spożywczego, turystyki.
- K3.5.2. Wspieranie powstawania sieci kooperacyjnych małych i średnich przedsiębiorstw.
- K3.5.3. Opracowanie i wdrożenie programu promocyjno-marketingowego wyrobów i usług małych i średnich przedsiębiorstw Gminy na rynku krajowym i zagranicznym.
- K3.5.4. Wspieranie wdrażania nowoczesnych systemów zarządzania jakością (ISO 9000), zarządzania środowiskowego (ISO 14000) oraz BHP.
- K3.5.5. Promocja szerszego udziału małych i średnich przedsiębiorstw w programach UE.
- K3.5.6. Przygotowanie uzbrojonych terenów pod inwestycje.
- K3.5.7. Opracowanie i popularyzacja katalogu ofert gospodarczych.
- K3.5.8. Utworzenie i wspieranie systemu pożyczek, gwarancji kredytowych i poręczeń wzajemnych dla sektora MŚP (uczestnictwo w tworzeniu

funduszu poręczeń kredytowych z udziałem samorządów dla podmiotów prowadzących działalność gospodarczą.

- K3.5.9. Kształtowanie postaw przedsiębiorczych wśród mieszkańców Gminy (usprawnienie procedury wydawania pozwoleń i załatwiania formalności związanych z podejmowaniem i prowadzeniem działalności gospodarczej, wspieranie we wszystkich możliwych formach miejscowych przedsiębiorców w podejmowaniu inwestycji i tworzeniu stałych miejsc pracy)

DZIEDZINA 4: INFRASTRUKTURA (W TYM TRANSPORT)

Gmina jest słabo wyposażona w infrastrukturę techniczną. Istniejąca jest przestarzała i wymaga modernizacji. Rozwiązanie tej kwestii będzie miało duży wpływ na rozwój gminy ponieważ w znacznym stopniu decyduje o atrakcyjności inwestycyjnej i turystycznej gminy. Współczesne miejscowości muszą mieć kanalizację, wodociągi, telefonizację, rozwiązany problem odpadów, a także dawać możliwość łatwego dojazdu i komunikacji by zaistnieć na gospodarczej mapie regionu. Rozwój infrastruktury technicznej wpływa na poziom życia mieszkańców i ma zasadnicze znaczenie dla stanu środowiska przyrodniczego.

Osiągnięciu powyższych celów będą służyły podjęte działania.

CO4.1. Rozwijanie wewnętrznych i zewnętrznych powiązań komunikacyjnych.

- K4.1.1. Modernizacja sieci dróg wewnątrz obszaru objętego strategią.
- K4.1.2. Rozbudowa układu parkingowego.
- K4.1.3. Poprawa jakości bieżącego utrzymania dróg i poboczy, szczególnie w zimie.
- K4.1.4. Utwardzanie gruntowych dróg lokalnych.
- K4.1.5. Budowa nowych połączeń drogowych pomiędzy miejscowościami uznanymi jako kluczowe dla rozwoju turystyki w regionie.
- K4.1.6. Opracowanie i realizacja spójnej koncepcji budowy dojazdów do obiektów szeroko pojętego dziedzictwa kulturowego.
- K4.1.7. Działania dla pozyskania środków zewnętrznych na modernizację dróg gminnych.

CO4.2. Rozwój infrastruktury komunalnej zabezpieczającej zasoby naturalne gminy przed negatywnymi wpływami gospodarki i osadnictwa

- Budowa kanalizacji na obszarach o zwartej budowie.
- Budowa indywidualnych i rozbudowa istniejących oczyszczalni ścieków.
- Budowa zbiorczych oczyszczalni ścieków.
- Budowa sieci wodociągowej oraz rozbudowa i modernizacja istniejącej sieci wodociągowej
- Budowa infrastruktury na terenach przeznaczonych pod budownictwo gospodarcze i mieszkaniowe.
- K4.2.1. Remont i przebudowa urządzeń elektroenergetycznych.
- K4.2.2. Ochrona wód podziemnych i powierzchniowych.
- Modernizacja istniejącej sieci telekomunikacyjnej.

Budowa infrastruktury telekomunikacyjnej umożliwiającej dostęp do Internetu.

DZIEDZINA 5: OPIEKA SPOŁECZNA, ZDROWIE, BEZPIECZEŃSTWO, REKREACJA, SPORT

Szczegółnej staranności wymagać będzie sprostanie oczekiwaniom w zakresie rozwiązania problematyki zaspokojenia potrzeb społecznych. Oczekiwania w tym zakresie są znaczne i wiążą się z podniesieniem jakości usług oświatowych, zdrowotnych, kulturalnych oraz bezpieczeństwa. Zapewniony zostanie, akceptowany przez społeczeństwo, poziom podstawowej opieki zdrowotnej, socjalnej i pomocy społecznej.

Mieszkańcom Gminy zapewnione zostaną warunki życia zgodnie ze standardami europejskimi w zakresie bezpieczeństwa, ochrony zdrowia, oświaty i kultury. Gmina wykaże także wysoką dbałość o lokalną infrastrukturę sportową i rekreacyjną oraz stworzenie możliwości dostępności i korzystania z niej jak największej liczbie mieszkańców.

CO5.1.Opieka społeczna dostępna dla najbardziej potrzebujących mieszkańców Gminy.

- K5.1.1. Wspieranie aktywności organizacji pozarządowych.
- K5.1.2. Likwidacja barier dla niepełnosprawnych, a w szczególności wspieranie powstawania miejsc pracy dla niepełnosprawnych.
- K5.1.3. Tworzenie racjonalnego systemu wsparcia dla osób potrzebujących.
- K5.1.4. Rozwój wolontariatu – zwłaszcza wśród ludzi młodych – nakierowanego na pomoc ludziom starszym i potrzebującym, przy wykorzystaniu szkół i organizacji społecznych.
- K5.1.5. Promocja zdrowia, zdrowego stylu życia.
- K5.1.6. Przeciwdziałanie zagrożeniom cywilizacyjnym.
- K5.1.7. Utworzenie zintegrowanego systemu usług (m.in. domu pomocy społecznej dla ludzi starszych, poradnictwo specjalistyczne, poradnictwo obywatelskie).
- K5.1.8. Stworzenie bazy na potrzeby pomocy społecznej.
- K5.1.9. Modernizacja istniejących ośrodków pomocy społecznej.
- K5.1.10. Wspieranie aktywności w zakresie tworzenia nowych miejsc pracy z wykorzystaniem Europejskiego Funduszu Społecznego.

CO5.2.Dobra kondycja zdrowotna mieszkańców obszaru objętego strategią.

- K5.2.1. Edukacja i profilaktyka zdrowotna wśród mieszkańców.

- K5.2.2. Zapewnienie dostępu do usług medycznych na odpowiednim poziomie, na warunkach finansowych akceptowanych przez mieszkańców.

C05.3. Wysoka aktywność fizyczna mieszkańców Gminy.

- K5.3.1. Uzupełnienie braków w infrastrukturze sportowo-rekreacyjnej.
K5.3.2. Lepsze wykorzystanie posiadanej bazy sportowo-rekreacyjnej.
K5.3.3. Kreowanie nowych wzorców spędzania wolnego czasu związanych ze sportem i rekreacją.

C05.4. Poprawa bezpieczeństwa społecznego.

- Wyposażenie w sprzęt specjalistyczny jednostek Ochotniczej Straży Pożarnej.
Ochrona miejscowości zagrożonych powodziami na terenie gminy.
Zapobieganie patologiom społecznym poprzez działania edukacyjne jednostek działających na rzecz bezpieczeństwa publicznego.

Istotnym zadaniem strategii jest usprawnienie systemu komunikacji władz z mieszkańcami Gminy, ułatwienie dostępu do Urzędu oraz szybkiego i sprawnego uzyskania potrzebnych informacji. Wdrożenie strategii ułatwi bezpośrednią obsługę interesantów w Urzędzie Gminy. Osiągnięcie tego celu nastąpi poprzez opracowanie procedur kontaktów z mieszkańcami, odpowiednie oznakowanie Urzędu oraz utworzenie najpierw stanowiska, a w przyszłości Centrum Obsługi Interesanta. Przewiduje się, umożliwienie mieszkańcom uzyskania potrzebnych informacji i formularzy urzędowych za pośrednictwem Internetu. W związku z tym istnieje potrzeba stworzenia interaktywnej strony www oraz wyposażenie wszystkich stanowisk pracy w Urzędzie w pocztę elektroniczną czemu powinna towarzyszyć przebudowa istniejącej sieci komputerowej. Nastąpi podniesienie poziomu usług urzędu gminy, rzeczywiste „otwarcie” na problemy interesantów. Otwarcie na i realizacja współpracy z gminami partnerskimi w związku z realizacją wspólnych projektów. Utworzenie partnerstwa lokalnego w celu rozwiązywania wspólnych lub zbieżnych problemów przekraczających finansowe administracyjne i lobbingowe możliwości Gminy.

CO6.1. Stworzenie warunków do skutecznego zarządzania Gminą.

- K6.1.1. Podniesienie jakości pracy urzędu i jego jednostek organizacyjnych.
- K6.1.2. Utworzenie systemu informacyjnego oraz katalogu usług urzędu dla interesantów.
- K6.1.3. Aktywna polityka gospodarowania mieniem Gminy.
- K6.1.4. Udostępnianie mieszkańcom Gminy informacji o procedurach administracyjnych.
- K6.1.5. Wprowadzenie stałego monitoringu możliwości pozyskania wsparcia zewnętrznego (finansowego i merytorycznego) przedsięwzięć służących realizacji Strategii Rozwoju Gminy.

CO6.2. Wysoki poziom kooperacji gmin sąsiednich.

- K6.2.1. Tworzenie nowych płaszczyzn wspólnego planowania i realizowania projektów przez sąsiednie gminy.
- K6.2.2. Utworzenie partnerstwa lokalnego (samorząd – organizacje pozarządowe, współpraca organizacji pozarządowych).
- K6.2.3 Tworzenie międzygminnych systemów monitorowania sytuacji oraz nowych kanałów przepływu informacji.

- K6.2.4. Wspieranie działań organizacji społecznych i innych organizacji pozarządowych (partnerstwo, informacja, promocja).
- K6.2.5. Przyjmowanie i aktualizowanie wspólnych priorytetów realizowanych w drodze lobbingu politycznego na arenie regionalnej i krajowej.
- K6.2.6 Kreowanie wspólnej polityki w odniesieniu do pozyskiwania inwestorów zewnętrznych.

VI. Zarządzanie realizacją strategii

System zarządzania realizacją strategii opiera się na:

- tworzeniu i doskonaleniu instrumentów realizacji działań,
- monitorowaniu realizacji celów i zadań strategii oraz zmian w warunkach realizacji,
- aktualizacji strategii.

Narzędzia realizacji strategii:

Prawno – administracyjne:

- Najistotniejszym narzędziem realizacji strategii jest budżet gminy. Stopniowe tworzenie budżetu zadaniowego usprawni zarządzanie środkami publicznymi, oraz stworzy czytelny obraz operacji finansowych przeprowadzanych przez Radę Gminy, dzięki czemu zadania wynikające ze strategii realizowane ze środków budżetowych będzie można stosunkowo łatwo zidentyfikować.
- Następnym ważnym instrumentem dotyczącym zarządzania przestrzenią jest Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz plany miejscowe, za pomocą których można kreować oczekiwany wizerunek gminy. Lokować przedsiębiorstwa według ustalonego porządku.
- Lokalne prawo dotyczące wielkości opłat i naliczanych podatków lokalnych stanowi Rada Gminy. Można więc kreować politykę dotyczącą dochodów własnych w gminie uwzględniając równocześnie wielkość dochodów mieszkańców oraz plany zawarte w strategii.
- Kolejnymi instrumentami prawnymi są uchwały regulujące zasady funkcjonowania mieszkańców w gminie.
- Postulaty i oddziaływanie poprzez przedstawicieli gminy na działania instytucji powiatowych (PUP).

Ekonomiczne i rynkowe:

- Uczestnictwo gminy w związkach celowych.
- Promowanie wśród mieszkańców pozytywnych zachowań i postaw ukierunkowanych na poszanowanie zasobów własnych gminy (przyrodniczych, kulturowych).
- Tworzenie dobrego klimatu dla rozwoju przedsiębiorczości, wyzwalanie lokalnych inicjatyw gospodarczych, które stworzą optymalne warunki

satysfakcjonujące mieszkańców pod względem rynkowym i ekonomicznym oraz przysporzy budżetowi gminy kolejnych podatników.

Finansowe:

- Stosowanie tak zwanego „montażu finansowego” przy dużych inwestycjach to znaczy kumulacji środków pochodzących z różnych źródeł na realizację kolejnych zadań wynikających ze strategii.
- Ubieganie się o finansowanie zewnętrzne – współfinansowanie zadań wynikających ze strategii.
- Stopniowe przechodzenie od konstruowania budżetu według dotychczasowych reguł do tworzenia budżetu zadaniowego.
- Premiowanie nowatorskich rozwiązań na stanowiskach pracy usprawniających funkcjonowanie Urzędu: obsługę mieszkańców bądź wdrażanie strategii.

Z zakresu organizacji, zarządzania i marketingu:

- Organizacja pracy oraz dostosowanie stanowisk Urzędu stosownie do oczekiwań interesantów oraz dla sprawnego wdrażania strategii.
- Powołanie organizacji pozarządowej lub aktywizacja organizacji istniejącej celem wspierania rozwoju gminy.
- Organizacja szkoleń, zebrań i spotkań dla radnych, urzędników i mieszkańców.
- Marketing – stworzenie odpowiedniego systemu marketingu gminy jako całości (osiągnięcia samorządu, lokalnych przedsiębiorców, organizacji społecznych, mieszkańców i zasobów) ułatwi prowadzenie promocji wewnętrznej – skierowanej do mieszkańców gminy oraz zewnętrznej.

Instrumenty informacyjno – edukacyjne:

- Instrumenty te są przede wszystkim związane z udostępnianiem i dostarczaniem mieszkańcom szeroko rozumianej informacji oraz szkoleń. Urząd będzie dysponował odpowiednim narzędziem do dostarczania informacji i wiedzy mieszkańcom – zostanie stworzone stanowisko ds. promocji gminy.
- Placówki szkolne, Ośrodek Kultury, Ośrodek Doradztwa Rolniczego oraz Centrum Wspierania Organizacji Pozarządowych będą prowadziły szeroko rozumianą edukację.

Monitoring społeczny:

Odpowiednie formy instytucjonalne mają zapewnić sprawny proces wdrażania i monitoringu strategii.

- Społeczny nadzór nad wdrażaniem strategii będzie sprawować Rada Gminy i Zespół Opracowujący Strategię. Rada Gminy uwzględni w budżecie gminy środki na wdrażanie strategii.
- Wdrożeniem wszystkich działań związanych z realizacją strategii zajmie się Wójt Gminy. Odpowiednim stanowiskom w Urzędzie Gminy przypisana będzie bezpośrednia odpowiedzialność za podejmowanie działań wynikających z planów realizacyjnych strategii.
- Raz w roku (na sesji absolutoryjnej) Wójt Gminy zda Radzie Gminy sprawozdanie z postępów w realizacji Strategii.
- Raz do roku odbędzie się spotkanie Zespołu Opracowującego Strategię. Na spotkaniu zostaną przeanalizowane postępy w realizacji strategii, wniesione zostaną konieczne zmiany i uzupełnienia. Na przełomie każdego kolejnego roku ukaże się biuletyn gminy poświęcony omówieniu zaawansowania realizacji strategii.
- Wyżej wymienione elementy będą stanowiły społeczną kontrolę wdrażania strategii.